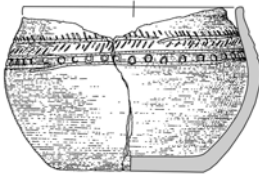

Теліженко С.А., Яніш Є.Ю.

ПОСЕЛЕННЯ ДОБИ СЕРЕДНЬОЇ – ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ АЛУШТИНСЬКОГО РЕГІОНУ

Публікацію присвячено аналізу матеріальної культури поселень епохи середньої та пізньої бронзи – Алігор та Чангаринин Дересі, досліджених на території м. Алушта

З кожним роком на археологічній мапі території м. Алушта з'являються нові об'єкти, більшість з яких пов'язуються з епохою середньовіччя. В цьому плані доісторична епоха – доба каменю або бронзи – є найменш дослідженою. Наприклад, наразі маємо свідчення лише про поодинокі об'єкти доби бронзи, серед яких поховання в *урочищі Стратогай* (тут і надалі вся інформація про пам'ятки епохи бронзи була люб'язно надана науковими співробітниками КФ ІА НАНУ О.В. Лисенко та І.Б. Тесленко), поселення *Суха річка* (збори А.О. Щепинського), комплекс поблизу струмка *Аян Су* [Тесленко, Лисенко, 2004], місцерозташування *Гірське озеро* (виявлене С.М. Жуком у 1992 р.) та на *південно-східному схилі Південного Демерджі* (Гірськокримська експедиція, 1995 р.), *стоянка Лучисте* (збори А.О. Щепинського, 1969 р.), і ще кілька пунктів. На жаль, більш детальна інформація щодо матеріальної культури згаданих об'єктів або відсутня, або подана у стислому вигляді, що суттєво обмежує загальні уявлення про епоху бронзи в окресленому регіоні. В цьому випадку серед стратифікованих об'єктів можна згадати лише багат шарове поселення *Ардич Бурун*, де, згідно із радіовуглецевими аналізами, присутній шар ранньої бронзи, матеріали якого, на жаль, представлено подрібненим із невиразними фрагментами керамічного посуду. Частково заповнити існуючу прогалину допоможе публікація, яку присвячено висвітленню характеристики матеріальної культури двох пам'яток, одна з яких – *Алігор*, розкопана по всій площі, інша – *Чангаринин Дересі*, виявлена у 2011 році і досліджена лише частково.

Алігор. Багат шарове поселення *Алігор* було виявлене у 1994 році мешканцями селища *Партеніт*. В тому ж році пам'ятку було досліджено по всій площі *Партенітським* загonom Гірськокримської археологічної експедиції КФ ІА НАНУ під керівництвом С.М. Жука [Жук и др., 1995]. Попередня інформація про пам'ятку з'явилася у 1997 році [Мыц и др., 1997, с. 202-203].

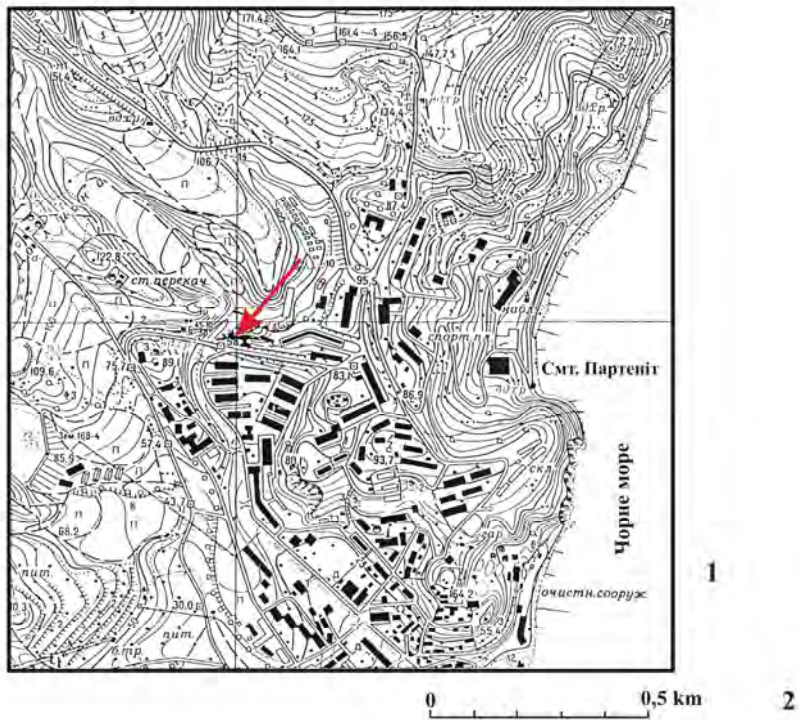

Рис. 1. План місця розташування поселення Алігор;

Фото 1. Місце розташування поселення Алігор. Вигляд з південного заходу (фото О. В. Лисенка)

Фото 2. Вигляд на скелі Алігор з північного сходу

Фото 3. Вигляд на скелю Алігор з заходу
(Фото В. О. Лисенка)

Поселення розташоване в с. Партеніт та приурочене до скелі Алігор, яка розташована в Партенітській долині, на лівому березі невеличкого струмка (приблизно в 40 м від річища та вище за нього більш ніж на 20 м), в 0,7 км від морського узбережжя, на висоті приблизно 85 м н.р.м (рис. 1; фото 1,2,3).

Пам'ятку досліджено на площі 80 м². Шар епохи бронзи був майже повністю зруйнований у більш пізні часи: святилищем римського часу, плитовою могилою епохи середньовіччя та сучасними грабіжницькими перекопами (рис. 2), а знахідки вказаного часу були приурочені до верхнього горизонту червоно-коричневого та нижньої частини коричневого суглинків. В результаті проведених розкопок було отримано представницьку колекцію представницька колекція артефактів доби середньої бронзи, основна кількість яких – 53 одиниці передана на зберігання до фондів Алуштинського філіалу КРУ «Музей Тавриди», а інша частина – тимчасово зберігається в Алуштинських фондах КФ ІА НАНУ.

Керамічний комплекс. В цілому, керамічний комплекс виглядає гомогенним. Більшість посудин представлені фрагментарно і лише в одному випадку цілим виробом – мініатюрним ліпним горщиком, який зберігся майже на всю висоту. Горщик плоскодонний, округлобічний, слабопрофільований, зі звуженою всередину верхньою частиною. Край вінця закруглений. Верхня третина посудини орнаментована трьома прокресленими лініями (верхня лінія не змикається), які чергуються з косими насічками та відбитками округлого і полого в перетині штампу (рис. 3.17). Висота посудини 6,5 см, діаметр вінця 8,7 см, діаметр денця 6 см. Товщина денця 0,6 см, товщина стінки варіює від 0,5 до 0,6 см.

Інші вироби, судячи з наявних фрагментів, представлені переважно округлобічними короткошийними посудинами, орнаментованими наліпними пружками, прокресленими лініями, відбитками шнура, а також підтрикутного штампу. Орнаментация наліпними пружками більш поширена. Часто наліпними пружками утворені підтрикутнікові (рис. 4.3; 5.3,6) та більш складні елементи (рис. 4.12; 4.9), але домінує посуд, який прикрашався горизонтально розташованими наліпними пружками, розділеними по всій довжині нігтьовими вдавленнями, або відбитками різноманітних штампів (рис. 4.1,4,7,8,9,10,11,13; 5.2,4,11,12). В окремих випадках пружки наносилися у вигляді хвиль, також розділених нігтьовими вдавленнями (рис. 5.2). Досить поширений посуд, орнаментований прокресленими лініями, якими виконувалися геометричні елементи – трикутники, часто у комбінації з наліпними пружками (рис. 4.5,7,8,11; 5.1,10).

Для виготовлення посуду використовувалася керамічна маса, яка містила домішки піску та товченого вапняку (з тексту звіту виходить, що додавалися також дрібний шамот та білий блискучий мінерал). Внутрішня поверхня посуду ретельно загладжувалася. На окремих фрагментах зафіксовано горизонтальні та хаотичні неглибокі сліди від загладжування. Колір поверхні глиняного посуду варіює від коричневого до темно-сірого.

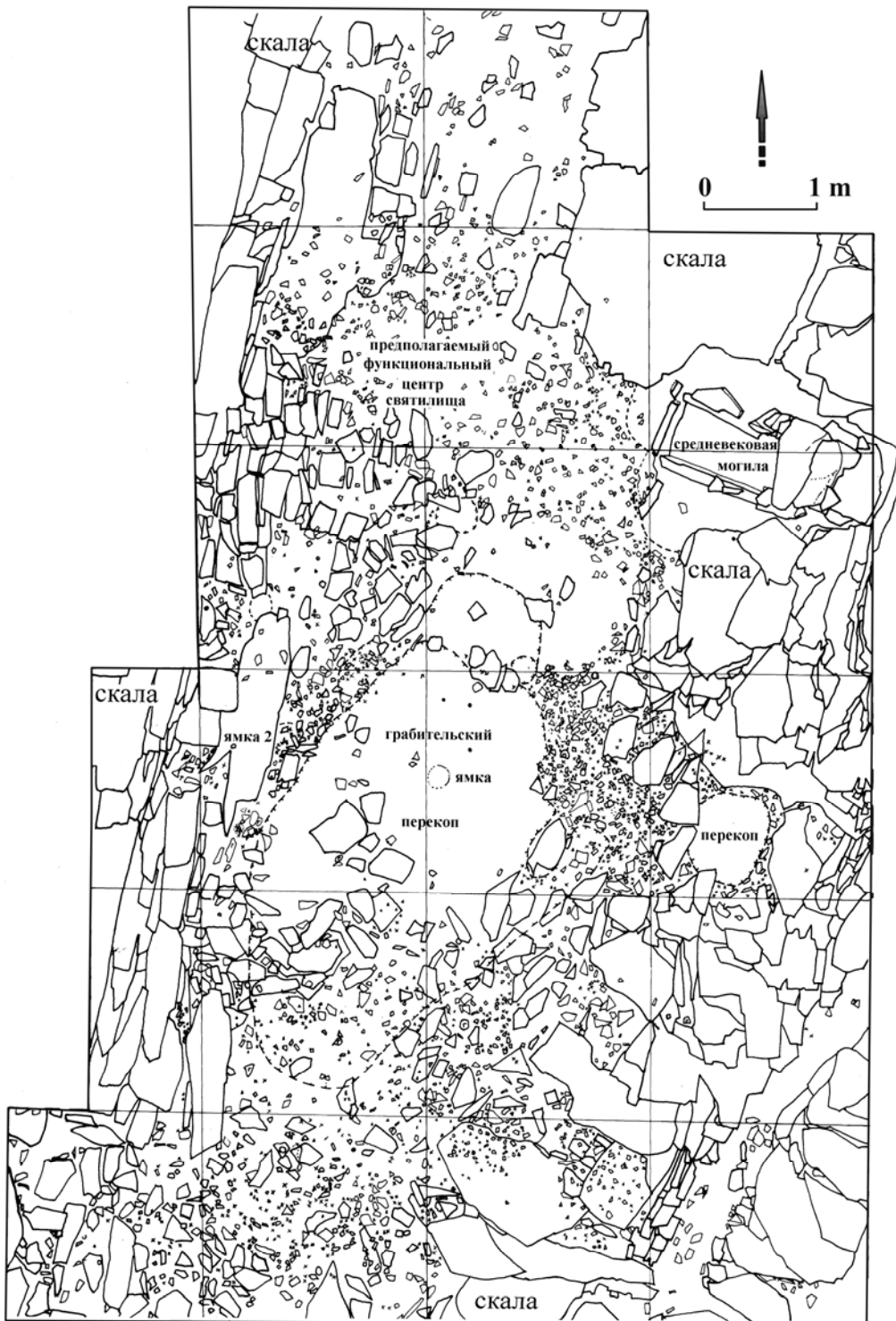

Рис. 2. Алігор. План розкопу (за С.М. Жуком та ін., 1995 р.)

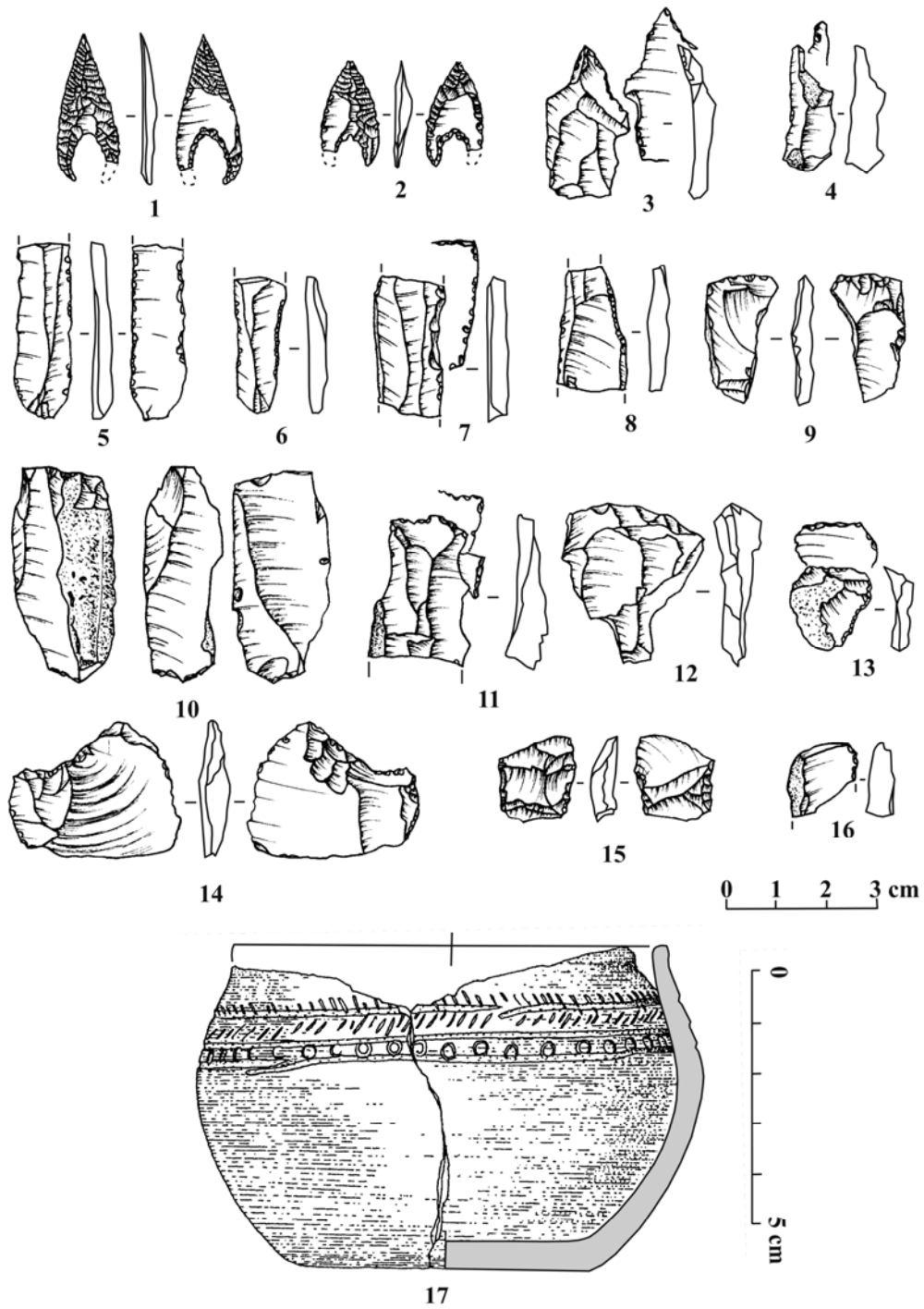

Рис. 3. Алігор. 1-16 - кременевий комплекс; 17 - керамічний горщик

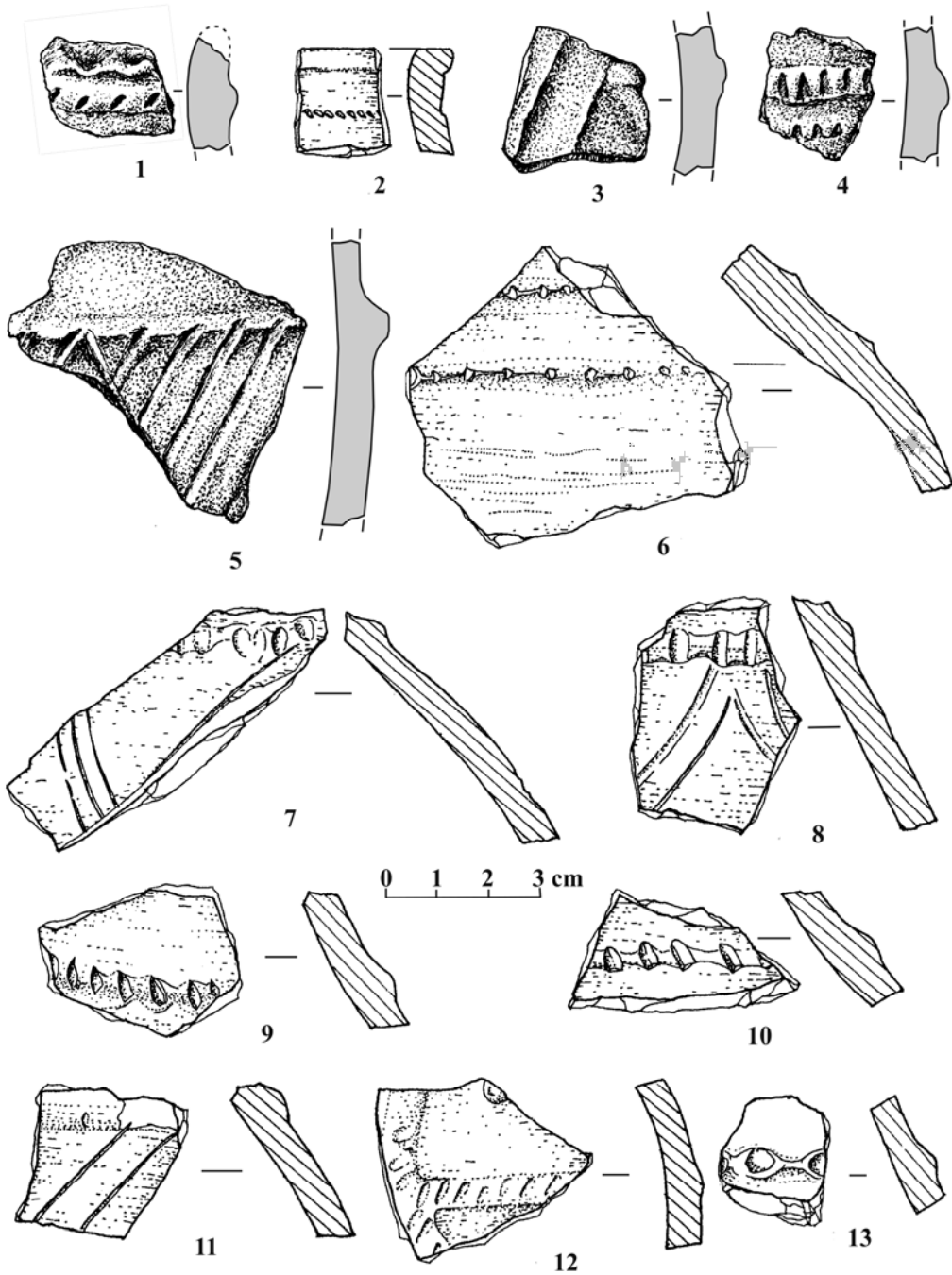

Рис. 4. Алігор. 1-13 - керамічний комплекс (2, 6-13 за С.М. Жуком та ін., 1995 р.)

Кам'яний комплекс. Характерною ознакою кам'яних комплексів окремих південноузбережних пам'яток є використання не лише кременевої сировини для виготовлення знарядь, але й морської або річкової гальки. Кременевий комплекс складається з 16 виробів з вторинною обробкою та 1 вторинного відщепу. Сировиною слугував кремій білого, сірого та темно-сірого кольорів. Відсутність або незначна кількість виробів з первинною обробкою є одним з показників пам'яток доби неоліту-енеоліту Південного узбережжя Криму. Справа в тому, що окреслена територія позбавлена природних виходів кременевої сировини, і тому деякі вироби могли привноситися з поза меж Головної гряди вже у готовому вигляді.

Найбільшу увагу привертають два біфасіальних наконечники підтрикутної форми з опущеними жальцями, зведеними трохи всередину, та глибокою виїмкою в нижній частині. *Наконечник № 1* (рис. 3.1). Одне жальце обламано в давнину, пласкою ретушшю вкрита вся поверхня з одного боку, інший бік вкрито лише частково. Висота знаряддя 3 см, ширина 1,1 см, найбільша товщина 0,26 мм, ширина виїмки 0,7 см, глибина виїмки 1 см. *Наконечник № 2* (рис. 3.2). Одне жальце обламано в давнину, струйчаста ретуш вкриває частково обидві сторони. Висота знаряддя 2,1 см, ширина 1,2 см, найбільша товщина 0,32 см, ширина виїмки 0,48 см, глибина виїмки 0,61 см.

Серед інших виробів слід зазначити: перфоратори на пластинчастих заготовках (рис. 3.3,4), частини пластинчастих заготовок з фрагментарною дорсальною ретушшю утилізації по латералях (рис. 3.5,6,7,8,16), стамески на вторинному відщепі та на нуклеподібному уламку (рис. 3.9,10), струг на пластинчастому відщепі (рис. 3.11), скребачку кінцеву стрімкоретушовану на аморфному відщепі (рис. 3.12), комбіноване знаряддя стамеску-струг на вторинному відщепі (рис. 3.14) та преформу асиметричної трапеції (?) – зі стрімкоретушованими сторонами (рис. 3.15).

Специфічною рисою кам'яного комплексу пам'ятки є використання в якості знарядь гальки. Частина сировини, з якої виготовлялися знаряддя, магматичного походження, інша частина – осадового. Спеціальні дослідження з цього приводу не проводилися, тому тема природних властивостей сировини залишається відкритою. Загалом, на пам'ятці виявлено 26 виробів з гальки, більшість з яких відщепи.

Судячи з усього, на пам'ятці відбувався повний цикл з розщеплення гальки, про що свідчать цілі гальки без жодних ознак обробки, відщепи та відбраковані частини (рис. 6.1-4; 7.1-7; 8.2,3; 9.1,2). Процес розщеплення передбачав відбір сплющеної або стовбчастої гальки, з яких сколювалися відщепи потрібної форми та розмірів. Знаряддя з гальки представлені відщепами або уламками зі слідами утилізації, які виникли внаслідок спрацьованості – відбійники та скребачки (?) (рис. 9.3; 11.2,3; 12.3), а також такими виробами з вторинною обробкою:

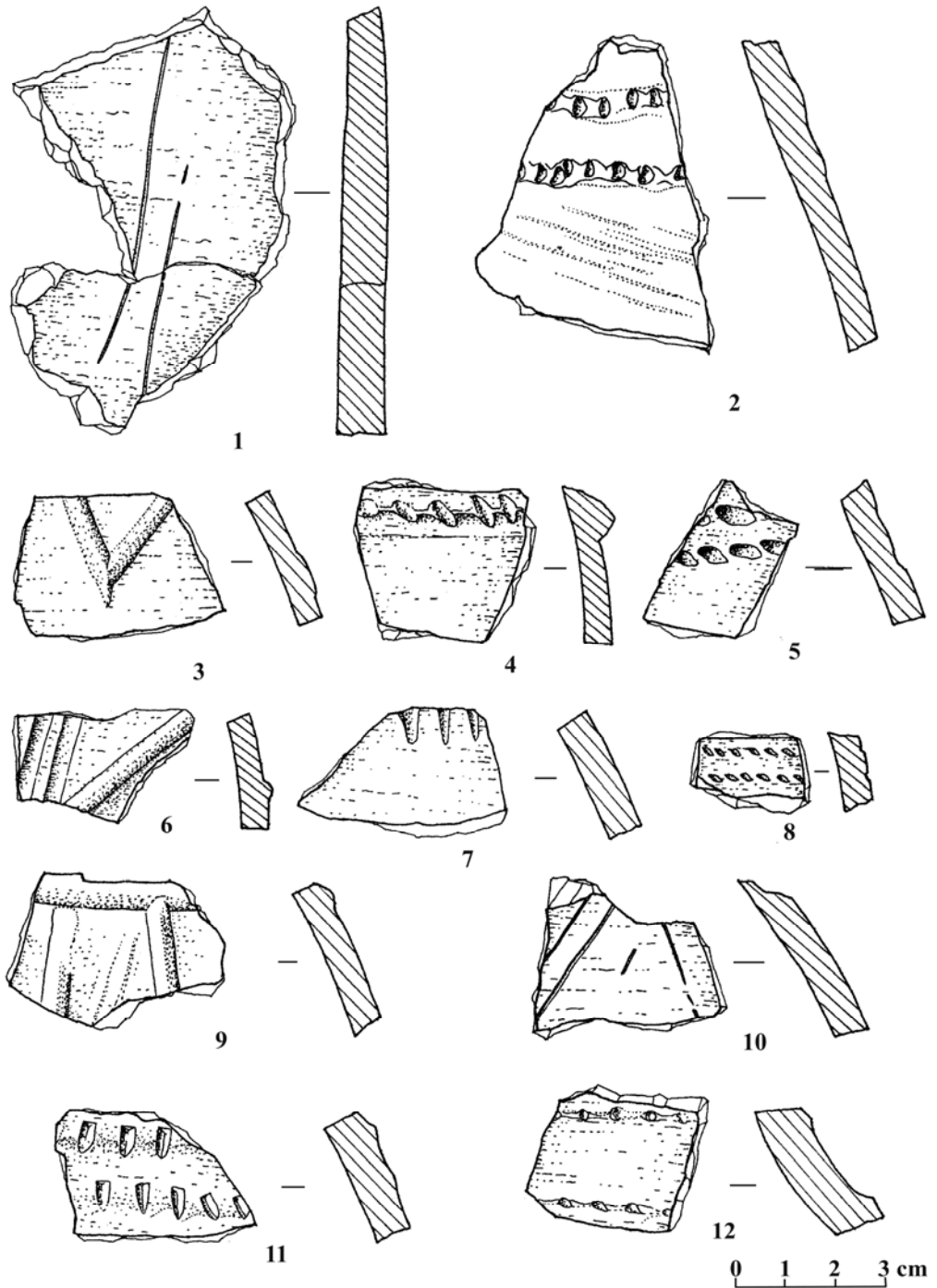

Рис. 5. Алігор. 1-12 - керамічний комплекс (за С.М. Жуком та ін., 1995 р.)

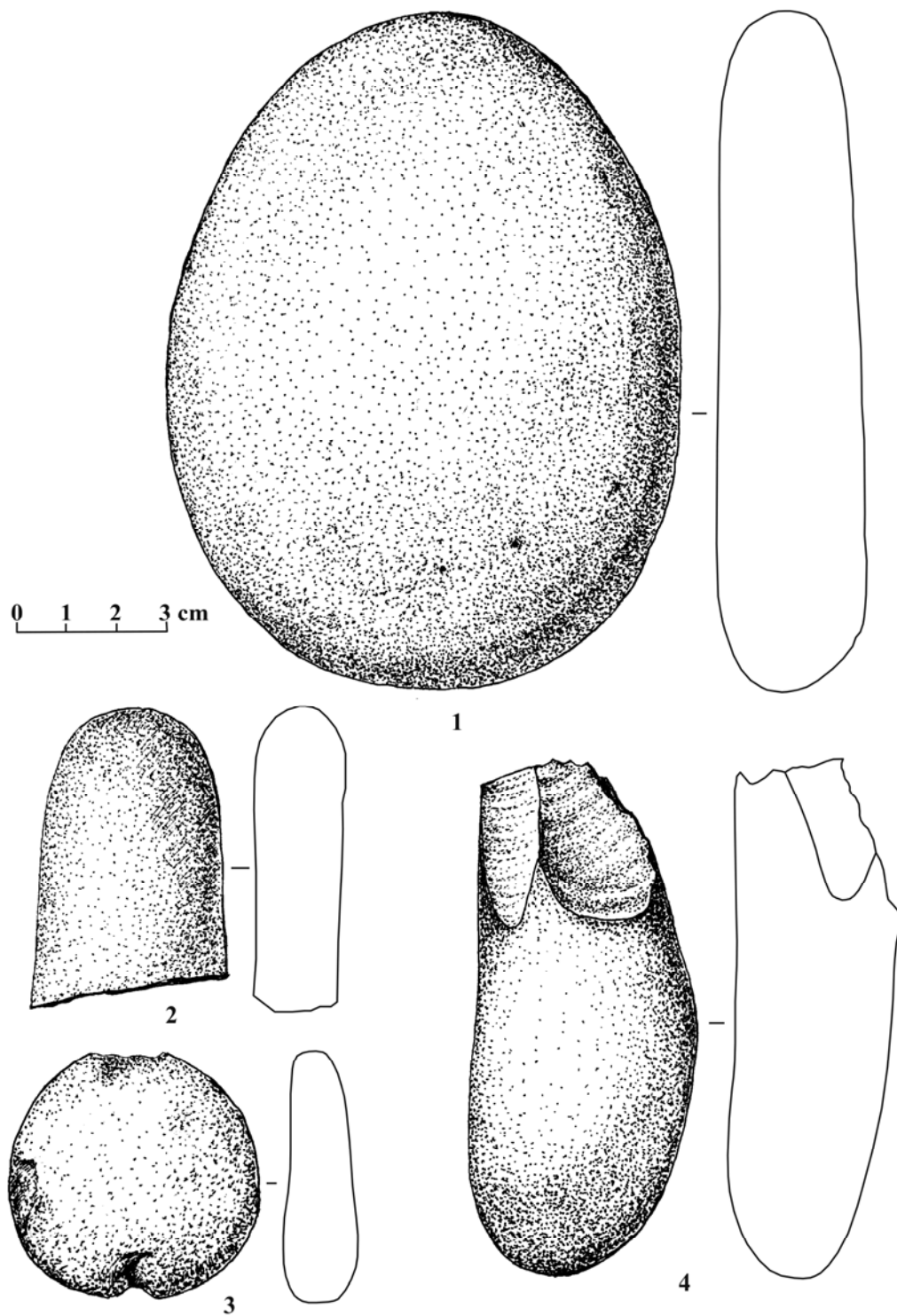

Рис. 6. Алігор. 1-3 - гальки без ознак обробки; 4 - галька зі слідами розщеплення

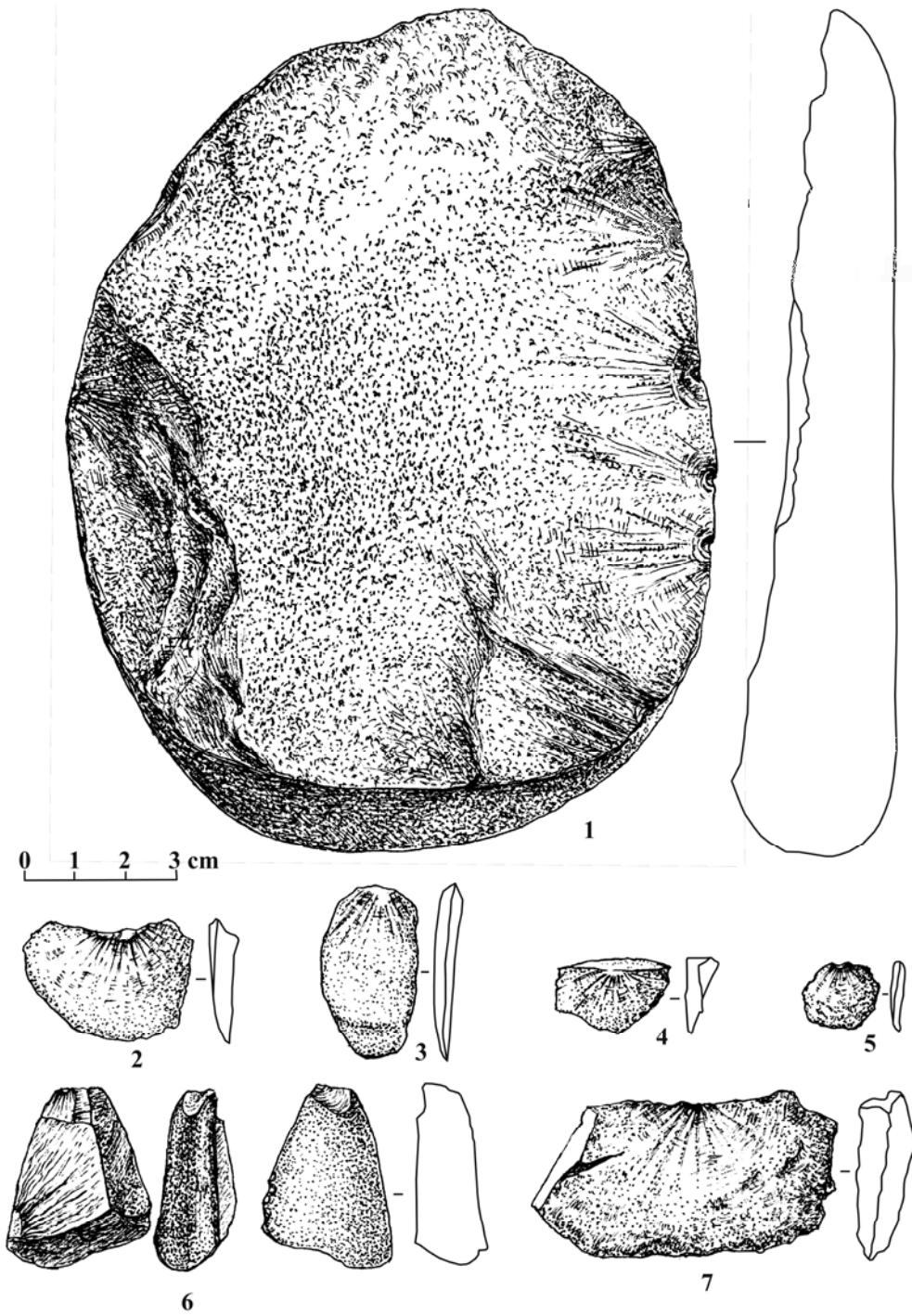

Рис. 7. Алігор. 1 - розщеплена галька; 2-7 - відщепи з гальки

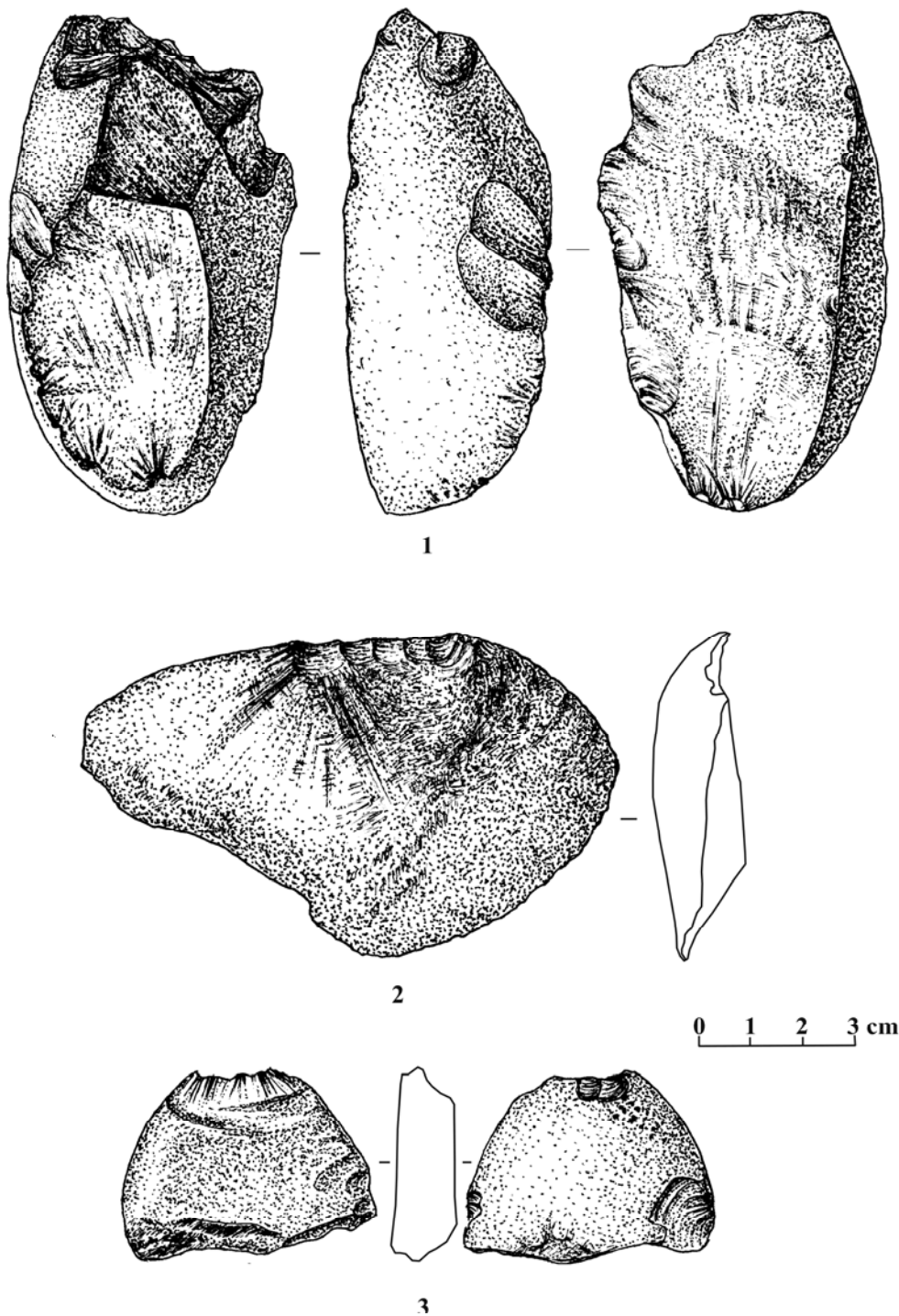

Рис. 8. Алігор. 1 - стругоподібне знаряддя; 2,3 - відщепи з розщепленої гальки

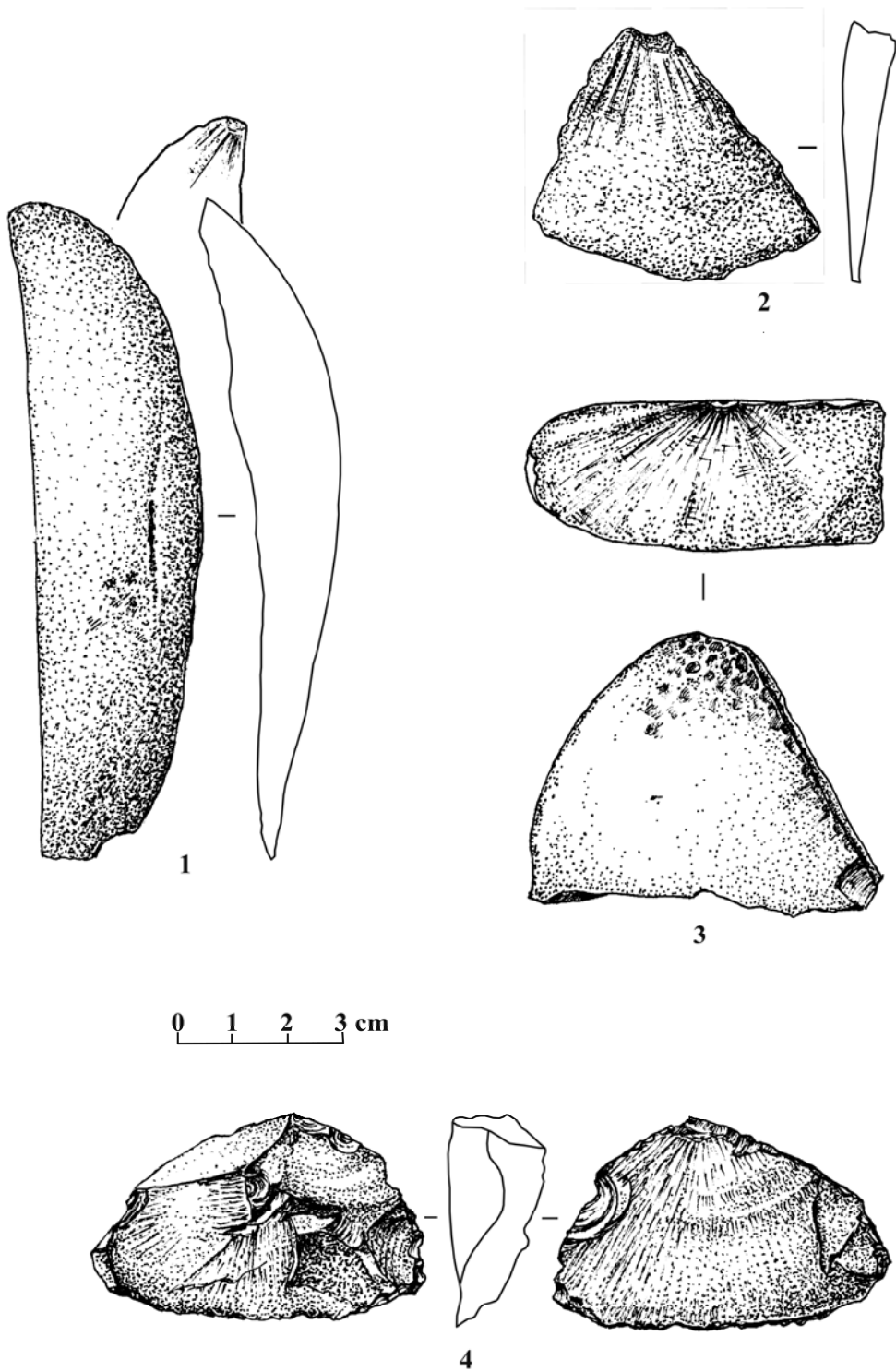

Рис. 9. Алігор. 1-2 - відщепи з розщепленої 3, 4 - вироби з вторинною обробкою

1) стругоподібне знаряддя на фрагменті гальки підовальної форми з негативами поперечного та повздовжнього сколювання відщепів. Робочий край стрімкий, сформований сколами, які утворюють загострену та зубчасту кромку (рис. 8.1);

3) скобель, виготовлений на підпрямокутному відщепі, з робочим краєм, сформованим напівстрімкими загострюючими сколами. З торцевої частини виробу нанесена нерегулярна луската ретуш (рис. 10.2);

4) відбійник на краю усіченої овальної гальки. Робоча частина вкрита вибоїнами від спрацьованості. Нижче, з торцевої частини, негатив від овального відщепу. Нижня частина виробу по всьому периметру має сліди підшліфовки та притупленості (рис. 11.1);

5) перфоратор-ретушер, виготовлений на округлій гальці. Робоча частина вузька, зашліфована, відділена від тіла гальки сформованими уступами. На кінціві наявна фасетка від спрацьованості (рис. 12.1);

6) знаряддя для рубання (?), виготовлене на округлій сплющеній гальці, із клиноподібним лезом, сформованим широкими пласкими та напівстрімкими сколами. На протилежній робочому краю стороні розташована виїмка, яка виникла під час розщеплення сировини. П'ятка виробу підпрацьована пласкими сколами (рис. 12.2).

Окремо слід звернути увагу на овальну сплющену гальку з ледь увігнутою робочою поверхнею, на якій наявні численні вибоїни та потертості (рис. 10.1). Даний виріб міг використовуватися в якості ковадла, на якому проводилося розщеплення гальки (*block-on-block technique*), або ж як зернотерка.

Чангаринин Дересі. Місцерозташування епохи пізньої бронзи-раннього заліза (археологічна назва Чангаринин Дересі) було виявлено у 2002 р. Алуштинським загоном Гірськоокримської експедиції КФ ІА НАНУ [Тесленко, Лысенко, 2003а, с. 4–5, 34–36, рис. 1:9, 2, 3:II; Тесленко, Лысенко, 2003б, с. 271]. В цьому місці на значній площі були знайдені численні, ймовірно, переміщені по вертикалі та горизонталі фрагменти ліпного та гончарного посуду, а також уламки виробів з кременю. Ознаки наявності стратифікованих культурних відкладень зафіксовані в одному пункті, де виявлена розорана пляма культурного шару (приблизно 5x10 м, видовжена у напрямку розорювання, по лінії північний-захід-південний схід), в якій містилася велика кількість фрагментів керамічного ліпного та гончарного посуду, кістки тварин та окремі вироби з кременю. Поселення розташоване на північно-східній околиці сіл. Малоріченськ (колишній Мікропотам, Кучук Узень), на південно-східному схилі відрозі г. Лакана (Чуплах Бурун), в правому борті тальвегу тимчасового водотоку, який прорізав правий борт яру Чангаринин Дересі, на висоті приблизно 70-75 м. н.р.м. та на відстані 0,8 км від морського узбережжя (фото. 4, 5, 6). Територія дослідження роз-

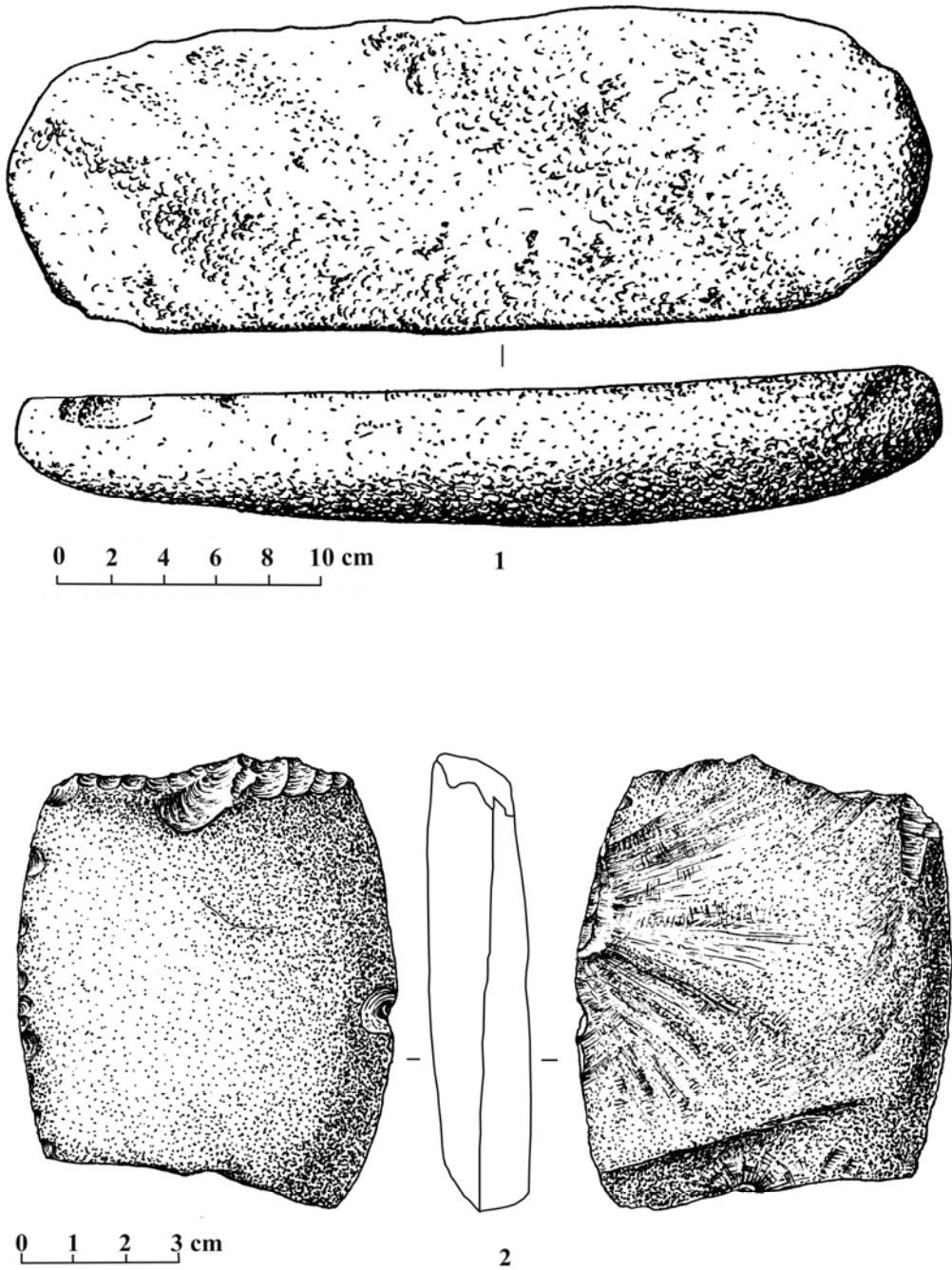

Рис. 10. Алігор. 1 - ковадла (за С.М. Жуком та ін., 1995 р.);
2 - виріб з вторинною обробкою

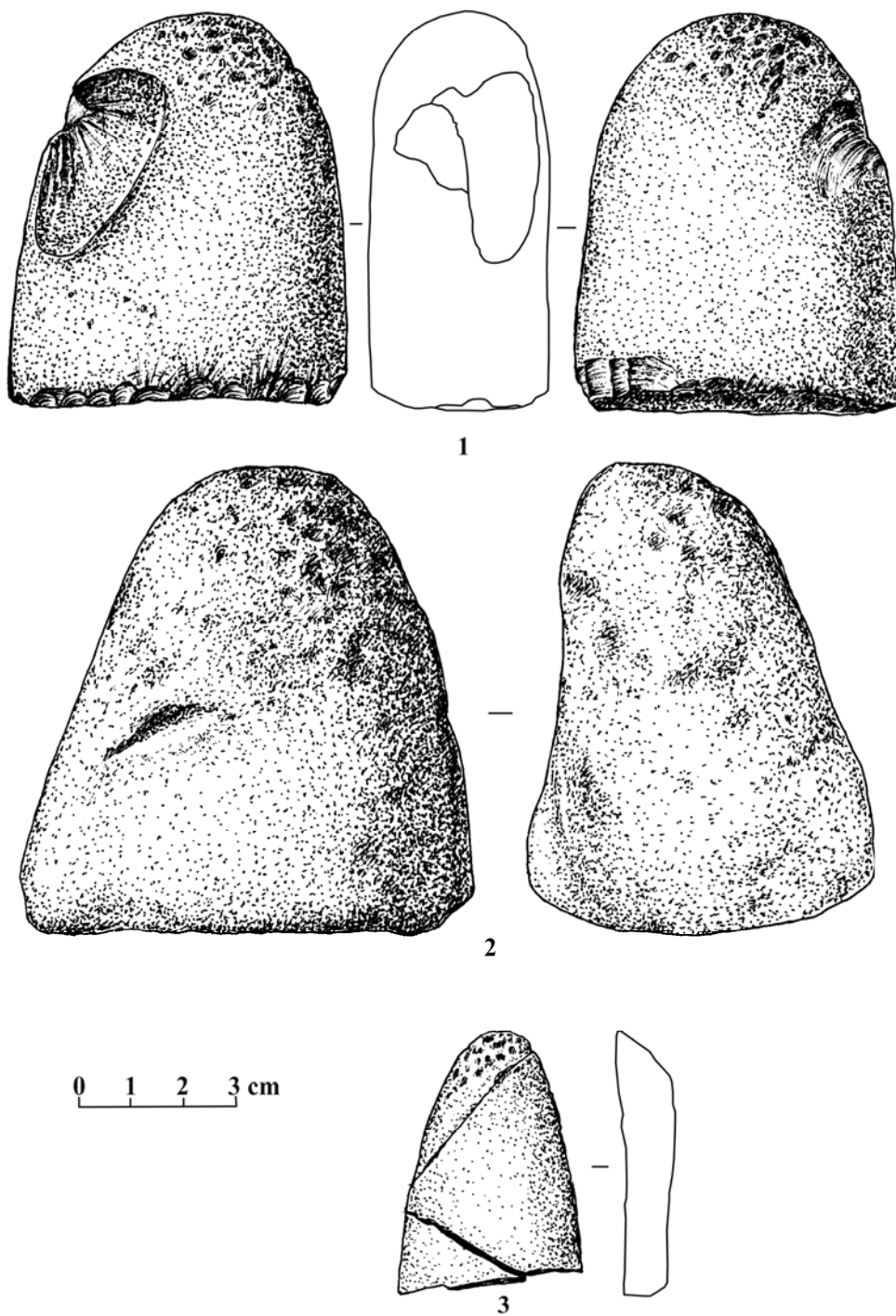
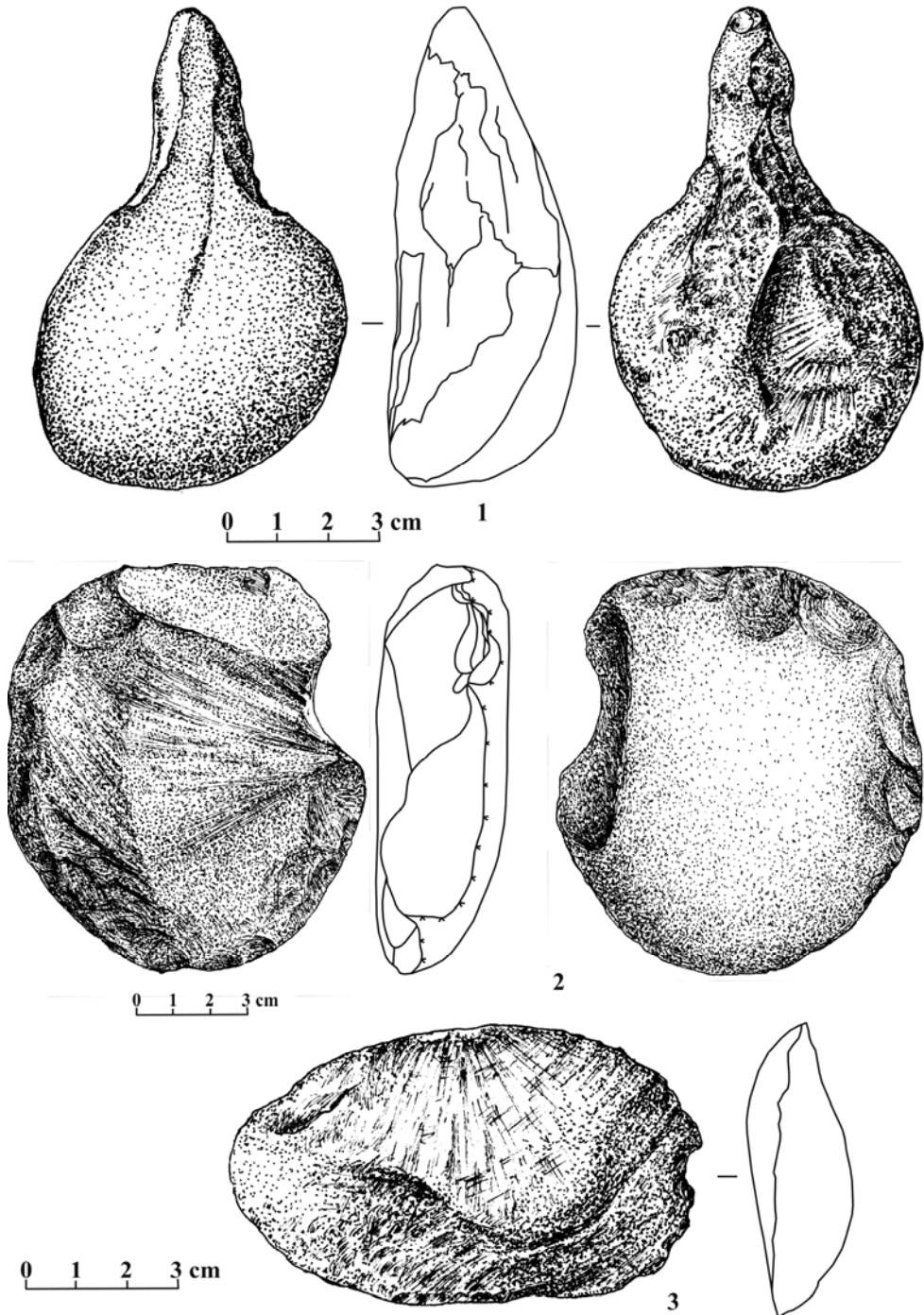

Рис. 11. Алігор. 1-3 - товкачки (відбійники)

Рис. 12. Алігор. 1 - перфоратор (?); 2 - галька з ретушню утилізації по краях;
3 - розщеплена галька зі слідами утилізації по краях

1
2

Фото 4. Місцезнаходження пам'ятки (за даними Google Earth без масштабу)

— - - Межі можливого поширення культурного шару   ■ - шурфи

Фото 5. Розташування шурфів та приблизна площа поселення

Фото 6. Чангаринин Дересі. Місцезнаходження пам'ятки вигляд зі сходу

ташована на добре задернованій похилій природній площадці (у минулому тютюнове поле). З півночі, сходу, півдня та південного-заходу вона обмежена стрімкими (місцями уривчастими) бортами балок, з північного заходу – ґрунтовою дорогою. На оголеннях під дерном (потужність до 0,1 м) міститься світло-коричневий глинистий ґрунт з дрібним делювієм порід таврійської серії.

В 2011 році з метою з'ясування наявності (відсутності) стратифікованих археологічних відкладень та межі їхнього поширення, на території місцезнаходження, в місцях найбільшого скупчення археологічного матеріалу на денній поверхні, Алуштинським загonom Гірськокримської експедиції КФ ІА НАНУ (керівник С.А. Теліженко) були закладені 4 шурфи (розмірами 1x1,5 м) загальною площею 8 м² орієнтованих довгою віссю у напрямку захід-північний захід – схід-південний схід (вниз по схилу) (фото. 5). Всі знахідки, кількістю 648 одиниць, які були виявлені в результаті досліджень, передані на зберігання до Алуштинського філіалу КРУ «Музей Тавриди» (керамічний та кам'яний комплекси), а також до Алуштинських фондів КФ ІА НАНУ (фауністичний комплекс).

Шурф №1 (фото. 5; рис.13.1). Максимальна глибина шурфу сягає 0,42 м. По бортах шурфу простежено таку стратиграфію (рис. 13.2):

Шар 1. Коричневий пухкий ґрунт з незначною кількістю дрібного делювію порід таврійського флішу, потужністю до 0,04 м.

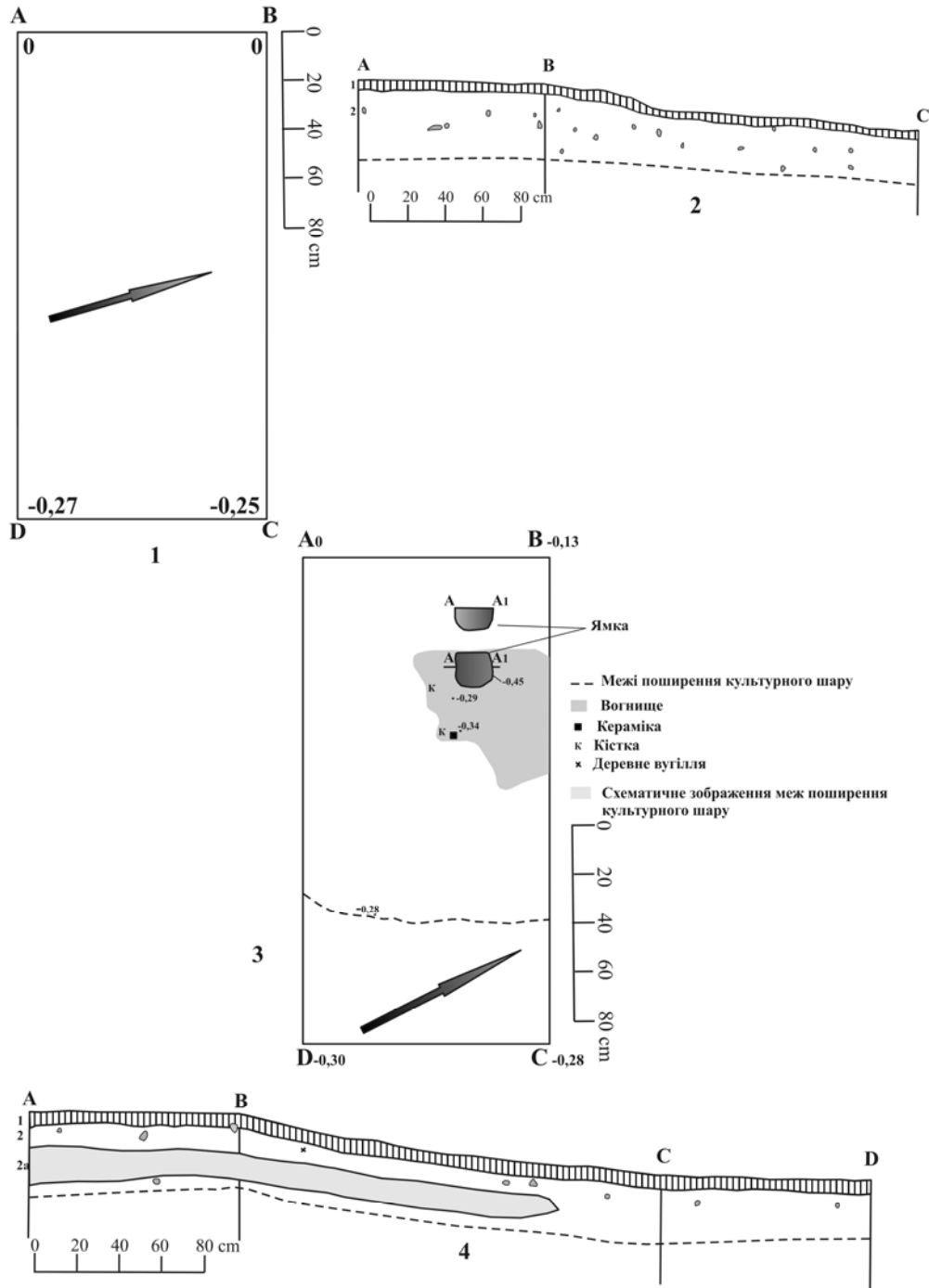

Рис. 13. Чангаринин Дересі - 2011.1 - Шурф №1, план; 2 - Шурф №1, стратиграфія; 3 - Шурф №2, план; 4 - Шурф №2, стратиграфія (пояснення до стратиграфії у тексті)

Шар 2. Світло-коричневий щільний глинистий ґрунт з дрібним делювієм порід таврійського флішу (стерильний).

Археологічні матеріали.

Шар 1. В нижній частині шару виявлено лише дві кістки тварини та фрагмент стінки ліпної коричневоглиняної посудини із загладженими сторонами. Тісто посудини містить домішки дрібної жорстви.

Шурф № 2 (фото 5; рис. 13.3). Розташований в 7,2 м на південний схід від шурфу № 1. Максимальна глибина шурфу сягає 0,45 м. По бортах шурфу простежено таку стратиграфію (рис. 13.4):

Шар 1. Коричневий пухкий ґрунт з незначною кількістю дрібного делювію порід таврійського флішу потужністю до 0,04 м.

Шар 2. Світло-коричневий щільний глинистий ґрунт з дрібним делювієм порід таврійського флішу. В даному шарі простежено культурний шар (*шар 2а*), який за кольором взагалі не вирізняється, але виокремлюється за наявністю великої кількості фрагментів керамічного посуду, кісток тварин та деревного вугілля. Культурний шар, починаючись з глибини 0,18 м, простежується до глибини 0,35 м, таким чином, його потужність сягає 0,17 м. Верхня частина культурного шару має ознаки перевідкладення. Можливою причиною цього може бути те, що місцевість, де розташована пам'ятка, раніше використовувалася під тютюнове поле, і тому періодично розорювалася. В північно-західній частині шурфу на глибині 0,29 м була зафіксована пляма наземного вогнища червоно-коричневого забарвлення, навколо якого спостерігалось скупчення археологічних артефактів. Просто під вогнищем була виявлена стовпова ямка (на глибині 0,45 м), в плані неправильної підчотирикутної форми, в розрізі підконічної форми з плоским дном (рис. 13.3). Заповнення ямки – деревне вугілля. Розміри об'єкта: завширшки 0,17 м, завглибшки – 0,10 м. Можливо, пляма вогнища виникла внаслідок згорання стовпчика. В східній частині шурфу культурний шар витончується до 0,07 м і повністю зникає. Таким чином, за результатами дослідження шурфу № 2 отримано важливі дані, які свідчать: а) про можливість існування конструкції (житло?); б) про межі поширення культурного шару.

Археологічні матеріали.

Шар 2а. Загальна кількість знахідок сягає 112 одиниць, з яких основна маса (74 одиниці) належать до керамічного комплексу, 22 – до фауністичного. Крім того, виявлено 3 вироби з каменю та 1 з кістки, а також грудочки обпаленої глини.

Керамічний комплекс складається з фрагментів керамічного ліпного посуду, орнаментованого горизонтальними або хрестоподібними наліпними пружками (рис. 15.3,4,7), а також діагонально прокресленими лініями (рис. 15.5). Стінки посуду мають коричневий або темно-сірий кольори. Типологічно керамічний

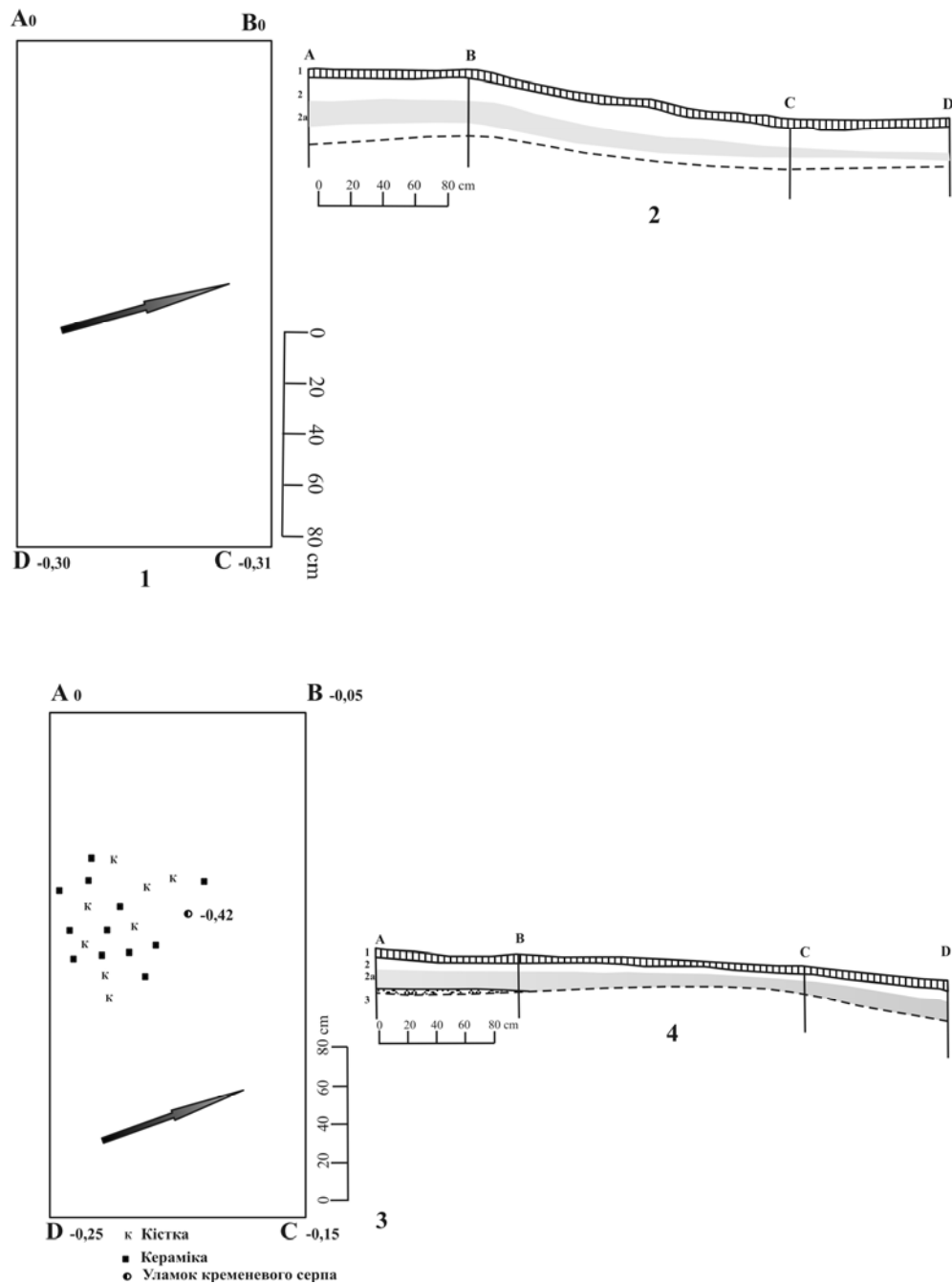
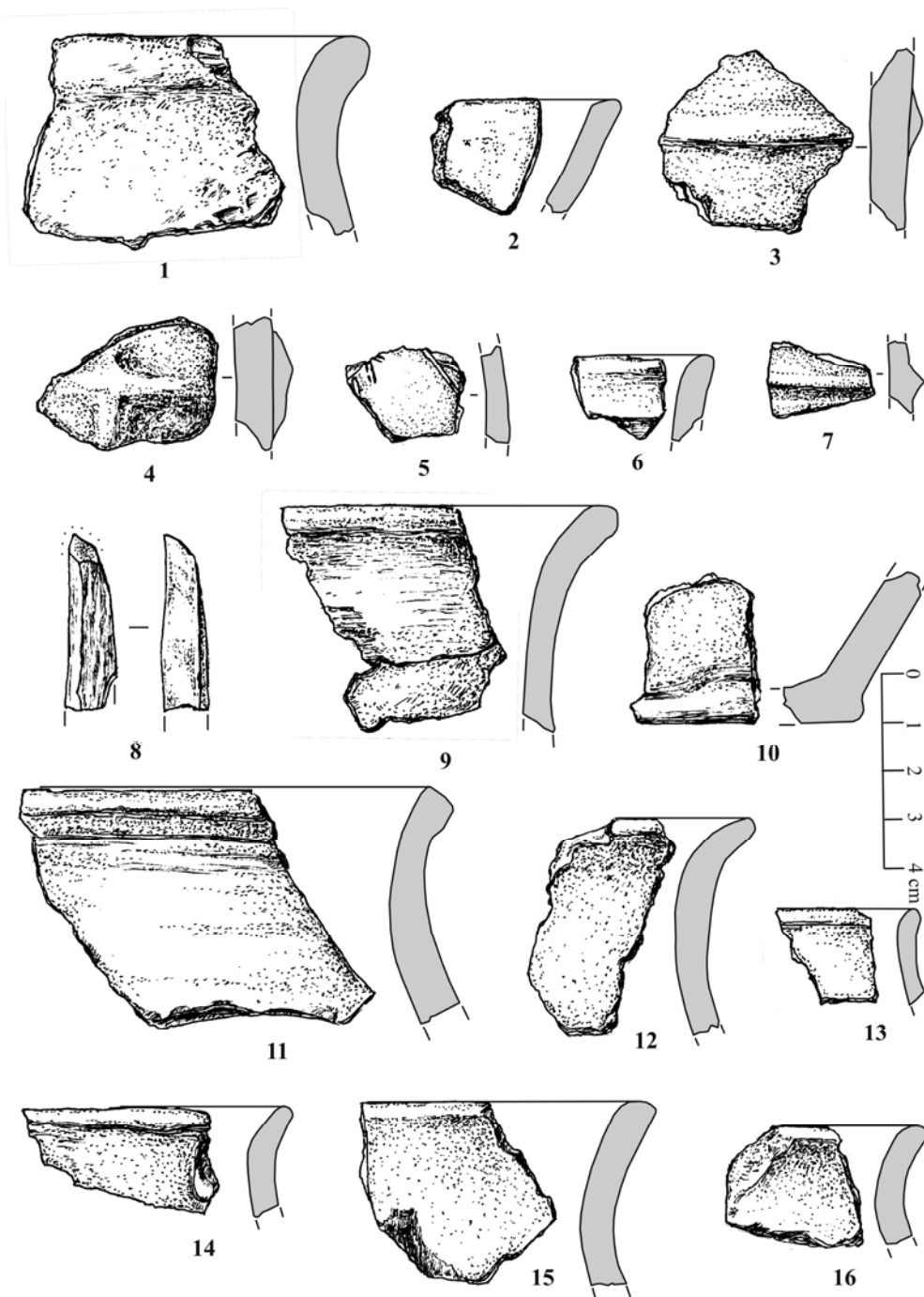

Рис. 14. Чангаринин Дересі-2011. 1 - Шурф № 3, план; 2 - Шурф №3, стратиграфія; 3 - Шурф №4, план; 4 - Шурф №4, стратиграфія

Рис. 15. Чангаринин Дересі - 2011. Кераміка. 1-8 - шурф №2, шар 2а; 9 - шурф № 3, шар 1 (нижня частина); 10-16 - шурф №3, шар 2а

комплекс поділяється на слабо профільовані горщики із слабо відхиленими назовні вінцями (рис. 15.1,6), та миски з косозрізаними усередину вінцями та заглаженими сторонами (рис. 15.2). Представлений також тонкостінний посуд із заглаженими до блиску стінками, але, через відсутність профільованих частин, встановлення форми посудини унеможливлене. За різновидами можна виокремити дві групи домішок до керамічної маси – дрібна жорства та жорства з товченим кварцитом (подрібнений мінерал білуватого кольору).

Кам'яний комплекс містить два кременевих вторинних відщепи та один спрацьований нуклеус (?).

З трубчастої кістки тварини виготовлено знаряддя з залощеним краєм (лощило?) (рис. 15.8).

Шурф №3 (фото. 5; рис. 14.1). Розташований в 1,7 м на схід від східного краю шурфу №1. Максимальна глибина шурфу сягає 0,45 м. По бортах шурфу простежено такі літологічні шари (рис. 14.2):

Шар 1. Коричневий пухкий ґрунт з незначною кількістю дрібного делювію порід таврійського флішу, потужністю до 0,05 м. Виявлено незначну кількість археологічних артефактів.

Шар 2. Світло-коричневий щільний глинистий ґрунт з дрібним делювієм порід таврійського флішу. В цьому літологічному шарі, з глибини 0,18 м, фіксується культурний шар *Шар 2a*, який виокремлюється завдяки поодиноким археологічним матеріалам, а починаючи вже з глибини 0,20 м (до глибини 0,35 м) кількість артефактів суттєво зростає. Важливо додати, що культурний шар витончується у східному напрямку. Ці спостереження повністю узгоджуються зі страстиграфією, яку зафіксовано в шурфі № 2.

Археологічні матеріали

Шар 1. Виявлено фрагмент вінця коричневоглиняного ліпного горщика з похилими плічками та відхиленим назовні вінцем з закругленим краєм (рис. 15.9) та фрагмент стінки ліпної коричневоглиняної посудини.

Шар 2a. Загальна кількість знахідок, виявлених в шарі, сягає 169 одиниць, з яких 153 належать до фауністичного комплексу.

Керамічний комплекс складається з 16 фрагментів ліпного плоскодонного посуду (рис. 15.10). Окремі фрагменти підбираються один до одного. За попередніми даними, за технікою обробки поверхні посуду, можна виокремити 3 групи посуду: 1) із заглаженою поверхнею; 2) з ретельно заглаженою поверхнею; 3) з ретельно заглаженою, майже до блиску, поверхнею. За типами посуду керамічний комплекс поділяється на слабо профільовані горщики з відхиленими назовні вінцями (рис. 15.11-16; 16.1,2), миски зі скошеними назовні вінцями (рис. 16.3), банки (рис. 16.5) та мініатюрні форми (кухлі/кубки (?)) з пружкоподібним потовщенням зовнішньої сторони вінця (рис. 16.2). За особливостями ке-

рамічної маси керамічний комплекс поділяється на дві основні групи: 1) з домішками дрібної жорстви; 2) з домішками дрібної жорстви та подрібненого кварциту.

Орнаментация посуду стандартна – наліпні горизонтальні пружки (рис. 16.4,6). В одному екземплярі представлений фрагмент ручки посудини з ретельно заглаженими сторонами (рис. 16. 7).

Шурф № 4 (фото. 5; рис. 14.3). Розташований в 1,5 м на захід від західного краю шурфу №2. Максимальна глибина шурфу сягає 0,40 м. По бортах шурфу простежено такі літологічні нашарування (рис. 14.4):

Шар 1. Коричневий пухкий ґрунт з незначною кількістю дрібного делювію порід таврійського флішу, потужністю до 0,05 м (стерильний).

Шар 2. Світло-коричневий щільний глинистий ґрунт з дрібним делювієм порід таврійського флішу потужністю до 0,20 м. Археологічні матеріали, що зустрічаються на глибині до 0,10 м (верхній рівень відбору матеріалів) і пов'язуються з культурним *шаром 2а*, є, швидше за все, переміщеними внаслідок культивування тютюнового поля. Починаючи з глибини 0,15 м кількість знахідок різко зростає, і вони відбиралися окремо (нижній рівень відбору).

Шар 3. Сірий грудкуватий щільний ґрунт, насичений деревним вугіллям, з великою кількістю археологічних артефактів. Простежений на глибину до 0,04 м. Роботи були припинені, оскільки подальші дії могли призвести до руйнації археологічного об'єкта, а продовження роботи вимагало суттєвого розширення площі досліджень.

Археологічні матеріали

Шар 2а (верхній рівень). Загальна кількість знахідок 109 одиниць, з яких 75 це уламки керамічного посуду, 3 вироби з каменю та 31 одиниця фауністичного комплексу.

Керамічний комплекс. Вироби з кераміки представлені трьома основними типами: плоскодонними горщиками, банками (рис. 16.10) та мисками (рис. 16.11, 13). Присутній також і посуд з ручками (рис. 16. 8,9). Весь комплекс ліпний, із заглаженими, іноді до блиску, стінками. Орнаментация представлена лише у вигляді наліпних пружків (рис. 16.12), при цьому відсоток неорнаментованих виробів перевищує орнаментований. Керамічна маса, з якої виготовлявся посуд, містить домішки дрібної жорстви та дрібної жорстви у сполученні з подрібненим кварцитом.

Кам'яний комплекс представлений фрагментом кременевого біфасіально-го серпа (рис. 17.1), кременевим вторинним відщепом та ретушером, виготовленим з сидеритової гальки (ретушер) (рис. 17.2).

Шар 2а (нижній рівень). Загальна кількість знахідок 117 одиниць, з яких 48 належить до керамічного комплексу, 67 – до фауністичного та 2 – до кам'яного.

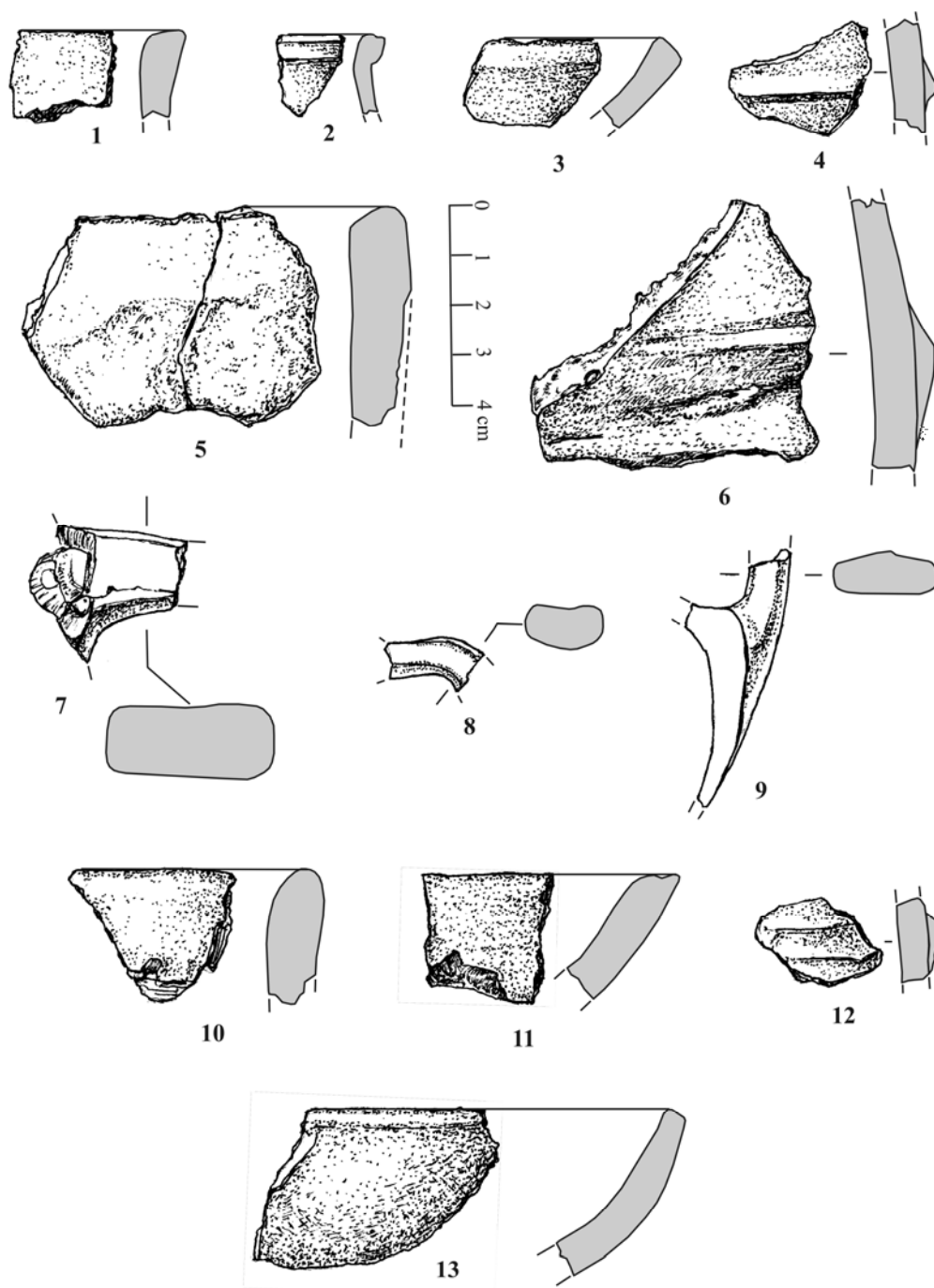
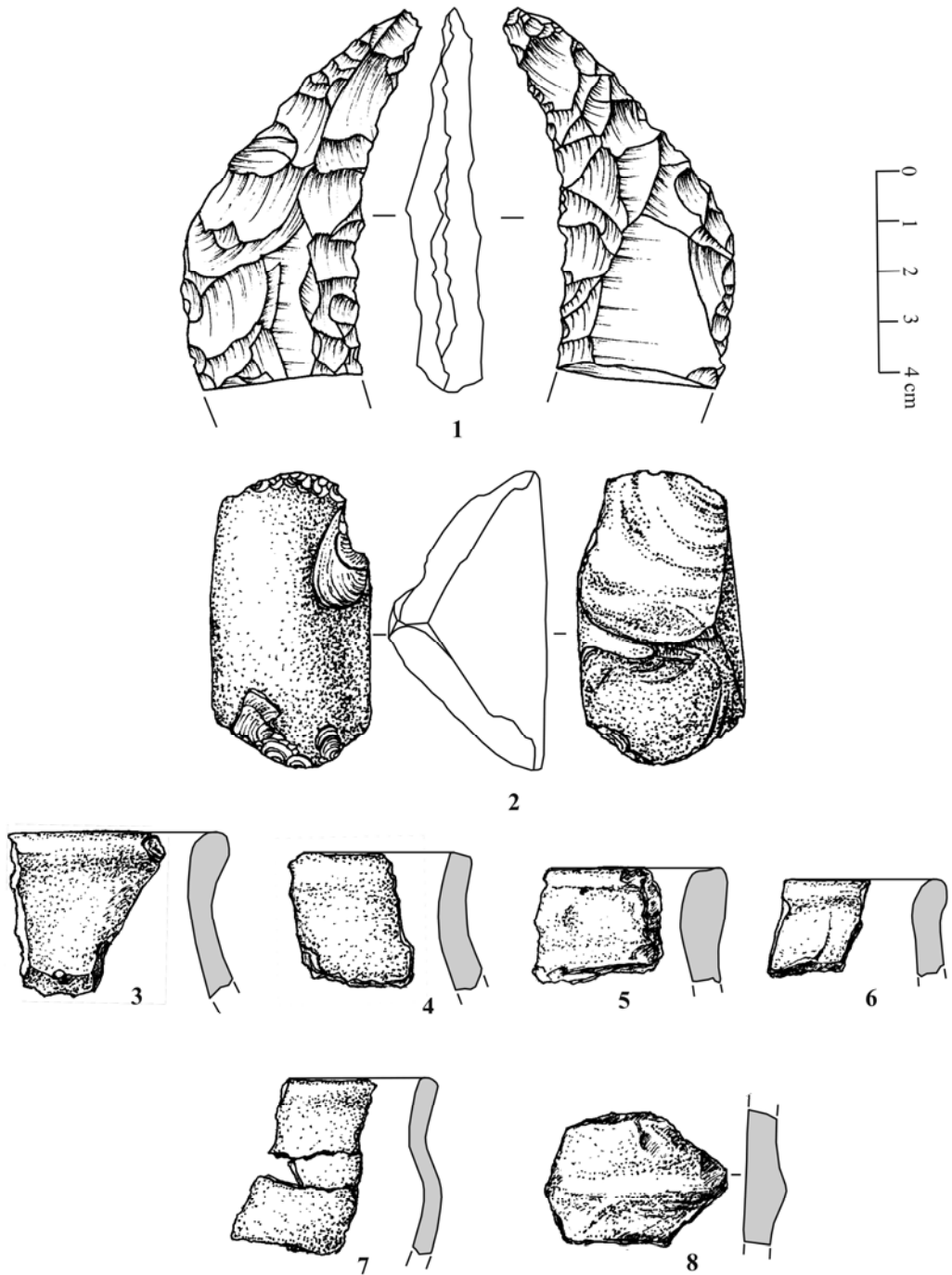

Рис. 16. Чангаринин Дересі - 2011. Кераміка. 1-7 - шурф №3, шар 2а; 8-13 - шурф №4, шар 2а (верхній рівень)

Рис. 17. Чангаринин Дересі - 2011. Шурф №4, шар 2а (верхній рівень).
 1 - Фрагмент кременевого серпа; 2 - сидеритова галька зі слідами спрацьованості (стамеска?); 3 8 - кераміка з шурфу №4, шару 2а (нижній рівень)

Керамічний комплекс представлений трьома основними типами посуду: слабо профільованими горщиками (рис. 17. 3-6), мисками та мініатюрним тонкостінним посудом (кубок?) (рис. 17.7). Для виготовлення посуду використовувалися такі види домішок: дрібна жорства та товчений кварцит. Іноді вказані види домішок використовувалися у сполученнях одна з одною. Орнаментація представлена лише у вигляді наліпних пружок (рис. 17.8). Стінки посуду, як правило заглажені, іноді ретельно заглажені до блиску. Колір стінок посуду варіює від коричневого до темно-сірого.

Вироби з кременю представлені вторинним відщепом та фрагментом леза біфасиального знаряддя (наконечника або серпа), обробленого пласкою ретушшю.

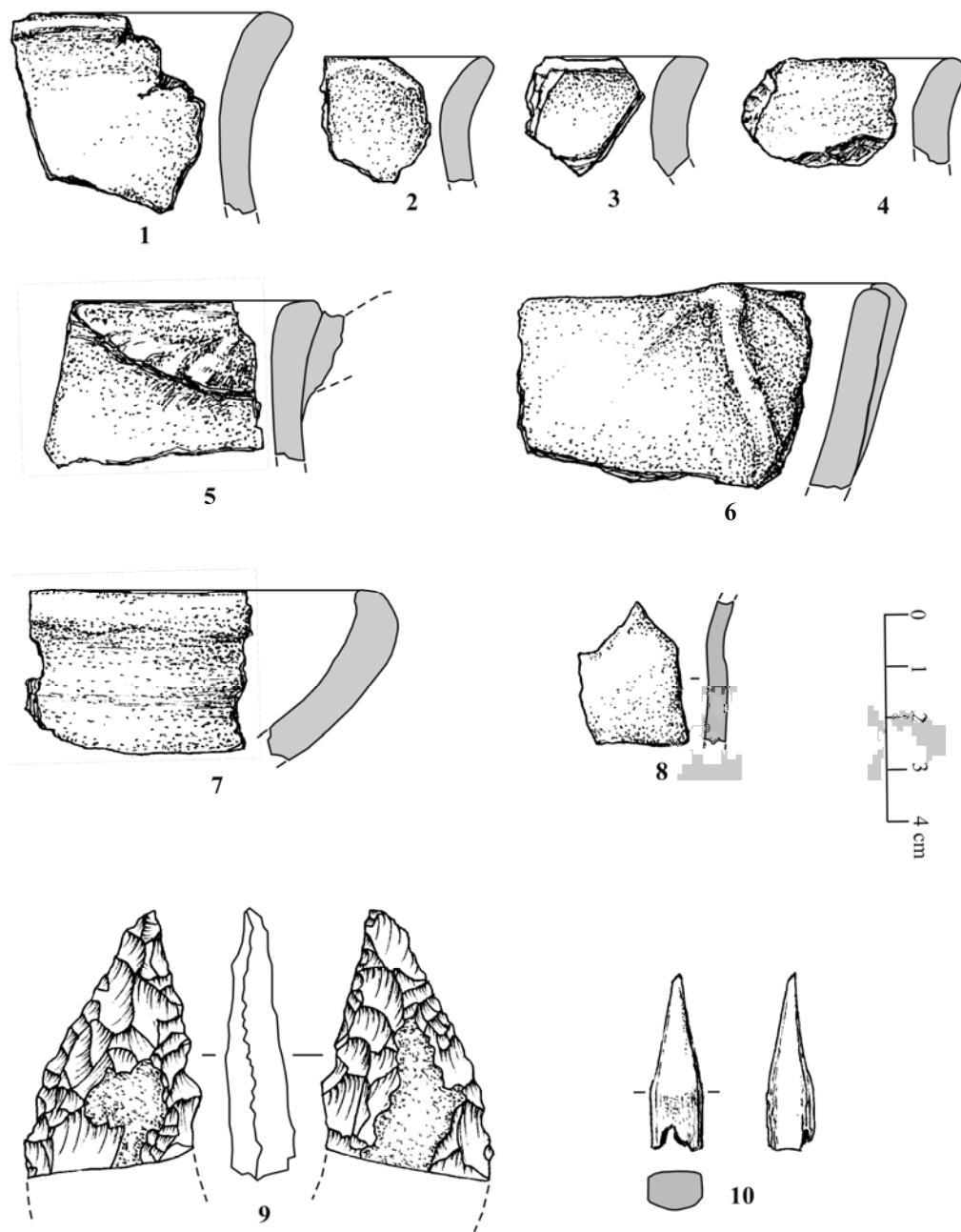
Шар 3. Загальна кількість знахідок, виявлених в шарі, становить 136 одиниць, більшість з яких, 59 одиниць, належать до керамічного комплексу, 74 – до фауністичного, 2 – до кам'яного та 1 – до виробів з кістки.

Керамічний комплекс складається з фрагментів ліпного посуду з коричневим, темно-сірим та червонуватим кольорами стінок. Весь комплекс ділиться на 4 основні типи: слабопрофільовані горщики з відхиленими назовні вінцями (рис. 18.1-4), миски із загнутими всередину краями вінців (рис. 18.7) та орнаментовані косоналіпними пружками (рис. 18.6), а також тонкостінний мініатюрний посуд із ретельно заглаженими сторонами (рис.18.8). Весь посуд плоскодонний, окремі денця мають чітко виражену закраїну (рис. 19.1-4). В комплексі присутній також посуд з ручками (рис.18.5). Привертає увагу уламок плоскодонної посудини з ознаками вторинного використання (рис. 19.3). Край відбитого денця був підшліфований. Функціональне призначення цього виробу залишається під питанням.

Кам'яний комплекс. Вироби з каменю представлені лише уламком біфасиального обробленого пласкою ретушшю кременевого серпа (рис. 18.9) та фрагментом лошила (?) з кварцитоподібного піщаника (рис. 19.5). Доповнює колекцію знахідок втульчастий чотиригранний наконечник, виготовлений з кістки тварини (рис. 18.10).

Фауністичний комплекс

Статистичні дані фауністичних комплексів з шару 2а шурфів 2,3 та 4 об'єднані. Окремо розглянуті знахідки з шурфу 4 шару 3, оскільки вони походять з іншого хронологічного горизонту. Загалом нами було досліджено **341** кістку ссавців. Основна частина матеріалу визначалась за загальноприйнятою методикою. Більша частина матеріалу значно подрібнена, відповідно невизначені кістки становили 63% від усіх кісток.

Рис. 18. Чангаринин Дереси - 2011. Шурф №4, шар 3. 1-8 - керамика; 9 - кремневий серп; 10 - наконечник з кістки

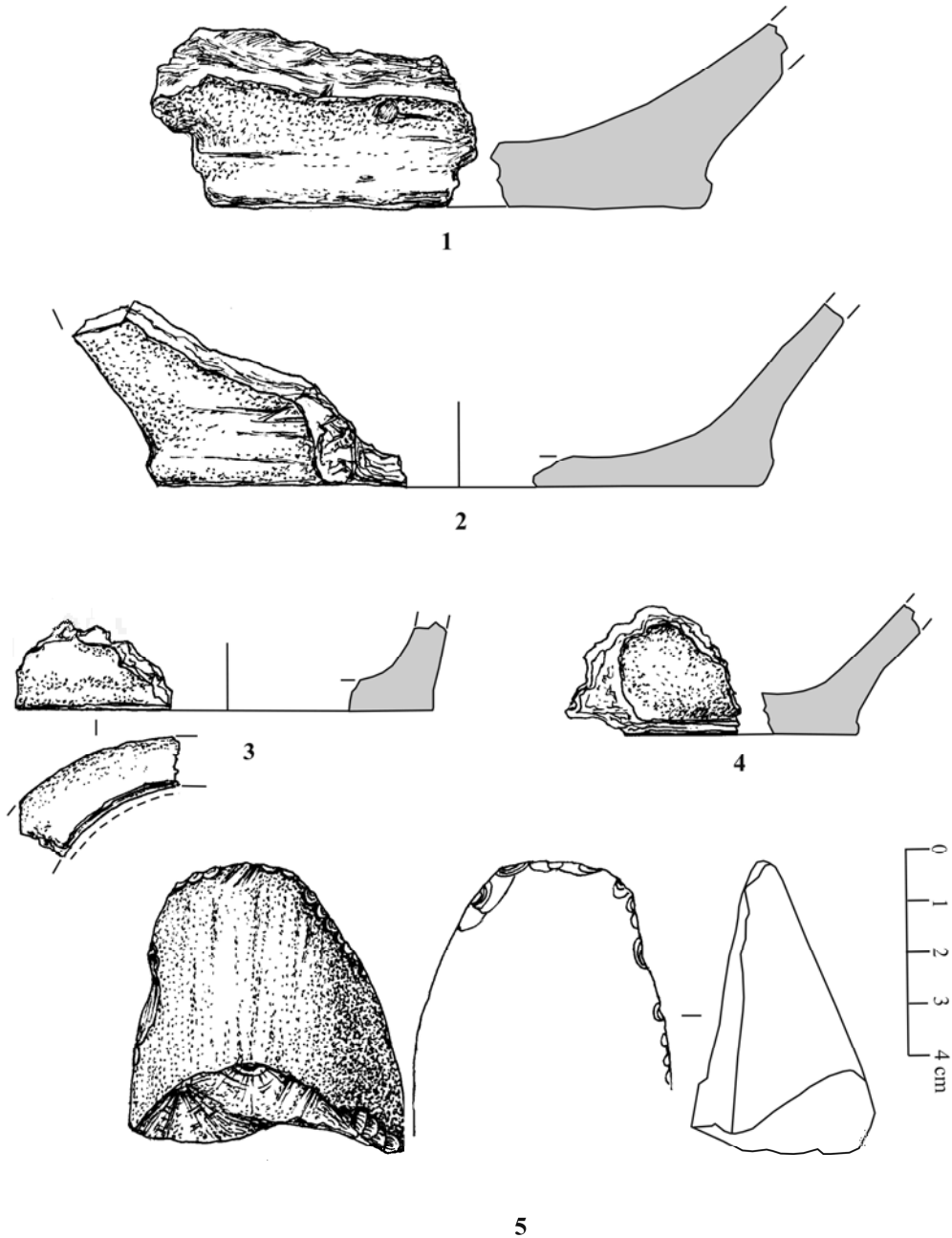

Рис. 19. Чангаринин Дересі - 2011. Шурф №4, шар 3.1 - 4 кераміка; 5 - фрагмент лоцила з кварцитоподібного піщаника

В результаті аналізу отриманих матеріалів нами зареєстровано 8 видів ссавців, які належать до 3 рядів та 5 родин відповідно: Ряд Парнокопитні (*Artiodactyla*) - Родина Полорогі (*Bovidae*), Родина Свині (*Suidae*); Ряд Непарно-

копитні (*Lagomorpha*) – Родина Коневі (*Equidae*), Ряд Хижі (*Carnivora*) – Родина Собачі (*Canidae*) та дрібний представник ряду Хижі (табл. 1-6).

Таблиця 1

Результати визначення кісток тварин, шурф 4, шар. 3

Назва кістки/роду	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Ссавці			
Бик			
Н. зуб	1		
В. зуб	1		
Ребра	5		
Лопатка	1		
В. гомілкова	1		
Мтс	1		
Разом	10		
Вівця/коза			
М. ч. ч.	1		
В. зуб	1		
Ребра	2		
Лопатка	1		
Променева	2		
Плечова	3		
Стегнова	4	1	
В. гомілкова	2		
Мтт	3	1	1 ad
ІІІ фаланга	1		1 ad
Разом	20		2 ad
Свиня свійська			
Н. зуб	1		
Разом	1		
Собака			
Н. щелепа	1		
Разом	1		
Не визначено			
ВРХ+кінь	5		
ДРХ	38		

Таблиця 2

Результати визначення кісток тварин, шурф 3, шар 2а

Назва кістки	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Ссавці			
Кінь свійський			
Н. зуб	1		
Інші суглобові	2		
ІІІ фаланга	1		
Разом	4		
Бик свійський			
Н. зуб	12		
Ребра	2		
Лопатка	1		
Хребці	1		
Плечова	4		1 juv.
В. гомілкova	2		
Таз	1		
І фаланга	2		1 ad.
Разом	25	2	1 ad., 1 juv.
Вівця та коза			
Н. зуб	4		
Ребра	2		
Променева	2		
Стегнова	2		
В. гомілкova	6		
Мтс	2		
Мтt	1		
Разом	19		
Дрібний хижак			
Променева	1		
Плечова	2		
?	1		
Разом	4		
Сайга			
В. гомілкova	1		
Мтt	2		3 паталогією
І фаланга	1		1 ad.
Разом	4	1	1 ad.
Не визначено			
ВРХ+кінь	42		
ДРХ	45		
?	6		

Таблиця 3

Результати визначення кісток тварин, шурф 4, шар 2а (низ)

Назва кістки	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Ссавці			
Бик свійський			
Н. зуб	7		
Променева	1		
Разом	8		
Свиня свійська			
Хребці	1		1 ad., обгорілий
Ребра	1		
Разом	2		
Вівця та коза			
Плечова	2		
Стегнова	1		
В. гомілкova	4		
Mtt	2		
I фаланга	2		1 ad.
Разом	11		1 ad.
Не визначено			
ВРХ+кінь	35		
ДРХ	9		

Таблиця 4

Результати визначення фауністичного комплексу, шурф 4, шар 2а (низ)

Назва кістки	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Молюски			
Гребінець	1		
Устриця	1		

Таблиця 5

Результати визначення кісток тварин, шурф 4, шар 2 (верх)

Назва кістки	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
1	2	3	4
Ссавці			
Бик свійський			
Плечова	1		
Стегнова	1		
В. гомілкova	1		
I фаланга	1		
Разом	4		

Таблиця 5

1	2	3	4
Вівця та коза			
М. ч. Ч	1		
Ребро	1		
Стегнова	1		
В. гомілкова	2		
Ін. суглобові	1		
Мтс	1		
Разом	7		
Собака свійський			
Ребро	1		
Разом	1		
Не визначено			
ВРХ+кінь	10		1 обгоріла
ДРХ	6		

Таблиця 6

Результати визначення кісток тварин, шурф 2, шар 2а

Назва кістки	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Ссавці			
Вівця та коза			
Плечова	1		
Стегнова	1		
В. гомілкова	1		
Разом	3		
Не визначено			
ВРХ+кінь	11		
ДРХ	6		

Таблиця 7

Результати визначення фауністичного комплексу, ш. 4, шар 2а (верх)

Назва кістки	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Молюски			
Гребінець	1		
Мідія	1		

Таблиця 8

Результати визначення фауністичного комплексу, шурф 2, шар 2а

Назва кістки	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Молюски			
Гребінець	2		
Устриця	1		

Таблиця 9

Результати визначення фауністичного комплексу, шурф 3, шар 2а

Назва кістки	Кількість, шт. (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Молюски			
Пателла чорноморська	1		

Таблиця 10

Результати визначення кісток тварин, шурф 3, шар 2а

Назва кістки	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Ссавці			
Не визначено			
ВРХ+кінь	1		обгоріла
ДРХ	1		

Таблиця 11

Результати визначення кісток тварин, шурф 1, шар 1

0	Кількість, шт., (n)	Кількість особин, шт., (n)	Вік
Ссавці			
Вівця та коза			
Таранна	1		
В. гомілкova	1		1 ad.
Разом	2		1 ad.

Зі свійських тварин нами зареєстровані бик (*Bos taurus*), вівця (*Ovis aries*), коза (*Capra hircus*), свиня (*Sus scrofa*) та собака свійські (*Canis familiaris*). З диких тварин у матеріалі присутні лише сайгак (*Saiga tatarica*) та дрібний хижак (рис. 21).

У зв'язку зі значною подрібненістю матеріалу окремо визначити до виду кістки вівці та кози було неможливо, відповідно, ми їх вносили до категорії «вівця та коза».

При аналізі остеологічного матеріалу був визначений видовий склад та співвідношення дрібної та великої худоби для шарів 2а та 3 окремо. В зв'язку з тим, що вибірка з шару 3 недостатня (n = 75; не визначені – 57,3%), ми можемо лише

констатувати наявність певних видів (рис. 20). Як видно з гістограми, до вибірки потрапили найбільш поширені види свійських тварин, що цілком зрозуміло.

Співвідношення ВРХ до ДРХ дорівнює приблизно 1:4, але, як ми вказували вище, вибірка для будь-яких висновків занадто мала. В матеріалі зареєстровані дві кістки, які належали дорослим особинам «вівці та кози».

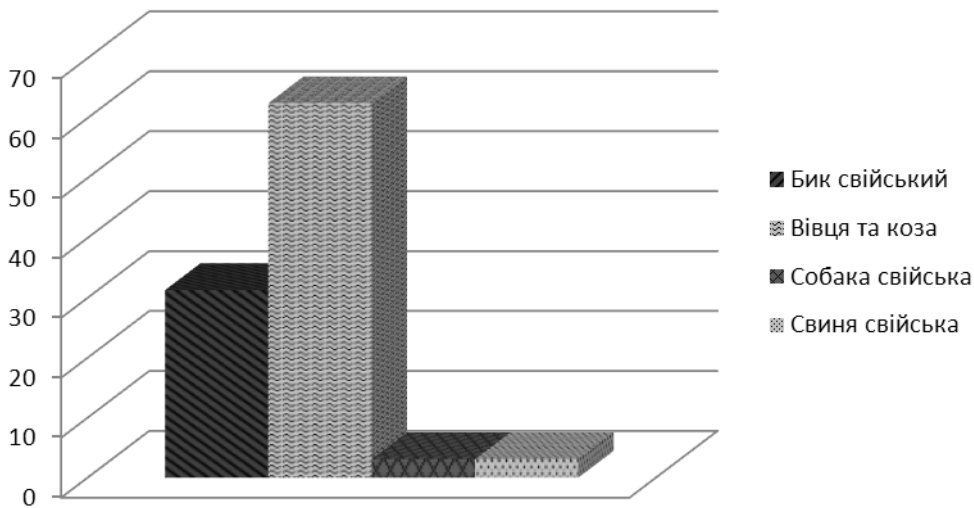

Рис. 20. Співвідношення видів ссавців, шурф №4, шар 3

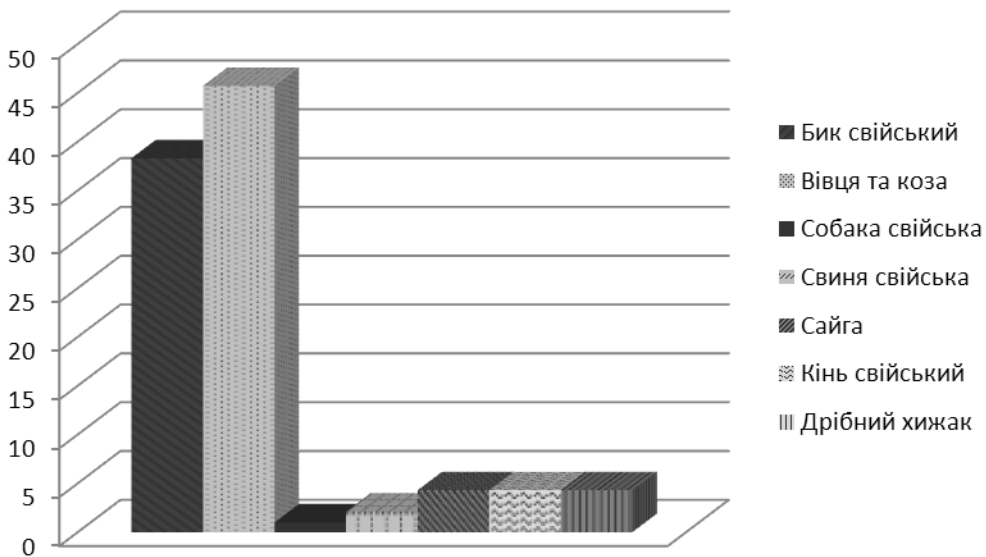

Рис. 21. Співвідношення видів ссавців, шурфи №2,3,4, шар 2а

Серед матеріалів з шару 2а домінує категорія «вівця та коза», у дещо меншій кількості представлені кістки бика свійського, кінь, сайгак та дрібний хижак становили по 4,3% кожний, тоді як собака та свиня – менше 2% (рис. 21).

Кістки диких тварин становлять лише 8,5%, що характерно і для інших пам'яток цього часу, коли полювання вже не відіграє головної ролі у забезпеченні населення їжею.

При аналізі співвідношення дрібної та великої рогатої худоби брали до уваги як визначені, так і не визначені кістки, серед останніх могли потрапити й кістки коня свійського, відповідно, ми порівнювали кількість ДРХ та ВРХ+кінь свійський. У цьому випадку визначене співвідношення близько 1:1 (55% та 45% відповідно, з незначним переважанням ДРХ).

Це може вказувати як на сприятливі умови для утримання і великої, і дрібної рогатої худоби, порівняно з деякими іншими пам'ятками того ж періоду, так і на певну спеціалізацію сільського господарства. Але для точних висновків вибірка недостатня.

Також нами проаналізований віковий склад тварин. Так, нами зареєстрована 1 доросла (*adultus*) та 1 молода (*juvenis*) особина бика свійського та по одній дорослій особині «вівці та кози», свині свійської та сайгака.

На метатарзальній кістці сайгака виявлено патологічне розростання кісткової тканини 2,3 см у довжину, з медіального боку кістки. Ми вважаємо, що це результат запального процесу, який міг виникнути в результаті травмування кінцівки. Через відсутність слідів перелому ми можемо припустити, що це наслідок удару.

В результаті проведених досліджень ми визначили, що на цій пам'ятці 96,7% від усіх кісток становлять залишки свійських тварин, відповідно полювання вже не відіграло значної ролі.

Серед свійських тварин домінують «вівця та коза», але різниця з кількістю кісток бика свійського недостовірна. Співвідношення ДРХ та ВРХ+кінь свійський приблизно 1:1, що може свідчити про досить сприятливі умови для утримання як перших, так і других видів. Цікаво зазначити що дані аналізу фауністичного комплексу дещо відрізняються від статистики поселень пізньої бронзи (Лугове, Петрівська балка, Дружне-2) та кизил-кобинських поселень (Кизил Коба та Дружне-1). Так, лише на поселенні доби пізньої бронзи Дружне-2 кількість кісток ДРХ перевищує кількість кісток ВРХ, натомість в усіх інших випадках спостерігається зворотна ситуація [Колотухин, 1996, с. 28]. В одному випадку (Дружне-1) кістки коня свійського на другому місці після ВРХ.

Культурно-хронологічна інтерпретація поселень Алігор та Чангаринин Дересі. Висновки.

Алігор. В цілому, матеріальна культура матеріалів епохи бронзи з поселення Алігор є дуже показовою. По-перше, слід вказати на таку загальну особливість гірськокримських пам'яток доби енеоліту-бронзи, як розщеплення гальки (морської або річкової) та виготовлення знарядь з неї, що дозволяє провести чіткі паралелі з багаточисельним поселенням Ардич Бурун, розташованим приблизно в 50 км на схід від Алігора [Теліженко, 2009; Motuzaitė-Matuzevičiute et al., 2013]. По-друге, характер окремих виробів, насамперед біфасіальних наконечників, а також керамічний комплекс чітко вказують на їхню культурно-хронологічну наближеність до пам'яток каменської культури [Кислий, 2005] або кам'янсько-левенцівської групи (культури), яку виокремлено С.Н. Братченком [Братченко, 2006, с. 220], або ж кам'янсько-планерської культури в межах посткатакомбної культурно-історичної області багатопружкової кераміки за Г.М. Тощевим [Тощев, 2007, с.171]. Додамо, що за абсолютною хронологією пам'ятки кам'янсько-левенцівської групи датуються в межах 2000-1700/1600 BC [Братченко, 2006, с. 306]. Із сказаного випливає, що ця тема має певні протиріччя, тому, не вдаючись до розв'язання проблем культурного визначення поселень середньої бронзи Кримського півострова, зазначимо лише, що Алігор є єдиним південним пунктом серед подібних пам'яток, більшість з яких концентруються, як вже було зазначено вище, в східній та південно-східній частинах Кримського півострова. Найбільше керамічний комплекс Алігора знаходить аналогії серед матеріалів поселень східної та південно-східної частини Кримського півострова: Кам'янки, верхнього шару Планерського, Щебетівки-1, Гливок, Алчак Каї, Чалки, Кіммерика та інших пам'яток [Кислий, 2005; Тощев, 2007].

За даними С.Н. Братченка, біфасіальні наконечники, подібні до тих, що представлені на Алігорі, з'являються ще наприкінці енеоліту і пов'язуються переважно з поселенськими комплексами [Братченко, 2006, с. 240-241]. Проте, на відміну від виробів середньої бронзи, енеолітичні наконечники часто більші за розмірами та мають слабо увігнутий нижній край. Найбільшого ж поширення біфасіальні наконечники з виїмкою та ледь зведеними до середини жальцями набувають у катакомбний час (тип G 2-3, група II, період III середньої бронзи, за С.Н. Братченком [Братченко 2006, с. 265-266], а також в пам'ятках культури Бабине. Відповідно й зона розповсюдження охоплює більш значні території – Сіверськодонецчина [Санжаров, 2008; Братченко, 2006], Північний Кавказ [Братченко, 2006, с. 250, рис. 117], Подніпров'я, Середній та Нижній Дон. В результаті досліджень Ливенцівської фортеці (на Нижньому Доні) було виявлено 11 наконечників з виїмкою в нижній частині та двома жальцями [Братченко, 2006, с. 131, рис. 63.9-19]. Типологічно близькі вироби фіксуються також на Пі-

вденному Кавказі (культура Тріалеті), а також на пам'ятках епохи бронзи Середньої та Південно-Східної Європи [Братченко, 2006, с. 272-273]. Цікаво відзначити, що наконечники, подібні до Алігорських, маловідомі на поселеннях в межах Кримського півострова (Алчак Кая) [Кислий, 2005, с.115, рис. 13.8], натомість є досить розповсюдженими в курганных похованнях: Віліно-1986, пох. 9 [Тощев, 2007, с. 122, рис. 62.12]; Кемі Оба, пох. 1 [Тощев, 2007, с. 136, рис. 73.13]; Славне [Тощев, 2007, с. 136, рис. 73.12] тощо.

Чангаринин Дересі. Оскільки на поселенні проведено лише шурфування, то інформація стосовно культурно-хронологічної прив'язки пам'ятки може носити лише попередній характер. Слід звернути увагу на те, що більшість фрагментів кераміки сильно подрібнені, а отже, точне встановлення форми та діаметру вінця дуже проблематичне. Тим не менш, як здається, керамічний комплекс Чангаринин Дересі має характерні ознаки, притаманні кераміці як білозерської культури пізньої бронзи так і кизил-кобинської культури раннього заліза. Так, на поселенні білозерської культури Тау Кіпчак серед іншого інвентарю виявлена миска з косоналіпними пружками [Колотухин, 2003, с. 126, рис. 59.8]. Подібний посуд зафіксовано також й на кизил-кобинських об'єктах, наприклад, миски типу I з поселення Ашлама Дересі [Крис, 1981, с. 104, табл. 24.6] або мископодібний посуд типу 25, вид III/9 [Кравченко, 2010], який за хронологічною схемою належить до молодшого дотаврського періоду III/УБ, що датується кінцем X - першою половиною IX ст. до н.е [Кравченко, 2010, с. 239, рис. 195]. Інші типи посуду Чангаринин Дересі також знаходять багато спільного в обох вказаних культурах. Слід сказати, що на відміну від кераміки пізньої бронзи, для керамічних комплексів кизил-кобинської культури розроблена досить деталізована типологічна схема, яка є найбільш прийнятною для співвіднесення [Кравченко, 2010], хоча, на думку В.О. Колотухина, й «...представлена в целом теми же категориями и не отличается от керамики эпохи поздней бронзы своей фактурой» [Колотухин, 1996, с. 40].

Підтвердженням того, що Чангаринин Дересі є пам'яткою перехідного періоду, є й характерні для білозерської культури кременеві біфасіальні серпи, які майже відсутні на кизил-кобинських пам'ятках. В той же час підчотирикутні в перетині наконечники з кістки більш притаманні кизил-кобинським традиціям [Кравченко, 2010, с.206, рис.152.4], але відсутні в білозерських комплексах. Слід також звернути увагу на те, що традиція розщеплення морської гальки, яка вперше фіксується на енеолітичних пам'ятках південного узбережжя Криму, продовжує своє існування навіть наприкінці доби бронзи, що, очевидно, вказує на адаптацію населення до умов перебування в гірських умовах.

Підбиваючи підсумки стосовно аналізу матеріальної культури поселення Чангаринин Дересі, на цьому етапі дослідження можемо припускати, що

пам'ятка належать до межі фінальної бронзи раннього заліза та датуються в межах XI-IX ст. до нашої ери.

Список використаних джерел

1. *Братченко С.Н.* Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века // Матеріали та дослідження з археології Східної України: Збірник наукових праць (за ред. С.М. Санжарова). – Випуск 6. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 32-310.
2. *Жук С.М., Лысенко А.В., Мыц В.Л., Татарцев С.В., Тесленко И.Б.* Отчет об охранных работах Горно-Крымской экспедиции в Партените в 1994 году. – Симферополь, 1995 // НФ КФ ИА НАНУ
3. *Кислый А.Е.* Население и памятники каменной культуры восточного Крыма // Stratum plus (№2), Discourse of civilizations, 2003-2004. – С. 93-126.
4. *Колотухин В.А.* Горный Крым в эпоху поздней бронзы - раннем железном веке. (Этнокультурные процессы). Материалы по археологии Крыма. – К.: Изд-во «Южногородские ведомости», 1996. – 160 с.
5. *Колотухин В.А.* Поздний бронзовый век Крыма. – К.: ИД «Стилос», 2003. – 139 с.
6. *Кравченко Е.А.* Кизил-кобинська культура у Західному Криму. – Київ: ІА НАНУ, 2010. – 276 с.
7. *Крис Х.И.* Кизил-кобинская культура и тавры // Археология СССР, САИ. – М.: Наука. – Вып. ДІ-7, 1981. – 128 с.
8. *Мыц В.Л., Жук С.М., Лысенко А.В., Татарцев С.В., Тесленко И.Б.* Об охранных работах в Партените // АИК 1994 год. – Симферополь, 1997. – С. 202-203.
9. *Теліженко С.А.* Матеріали ранньонеолітичної стоянки Ардич Бурун (Ставра) Південного Узбережжя Криму // Актуальные проблемы первобытной археологии Восточной Европы. – Археологический альманах, № 20 (сборник статей). – Донецк, «Донбас» 2009. – С. 297-308.
10. *Тесленко И.Б., Лысенко А.В.* Отчет о разведках на территории Алуштинского горсовета в 2002 г. – Симферополь. – 2003а. – Архив КФ ИА НАНУ. – № 750. – Папка № 1167.
11. *Тесленко И.Б., Лысенко А.В.* Археологические разведки на Южном Берегу Крыма в 2002 г. // Археологічні відкриття в Україні 2001 –2002 рр. – К., 2003б. – С. 270–273.
12. *Тесленко И.Б., Лысенко А.В.* Археологические разведки на Южном Берегу Крыма в 2003 г. // Археологічні відкриття в Україні 2002 –2003 рр. – К., 2004. – С. 303–305.
13. *Тоцев Г.Н.* Крым в эпоху бронзы: Монография. – Запорожье: ЗНУ, 2007. – 304 с
14. *Тоцев Г.Н.* Поселение эпохи средней бронзы Планерское-1 в Крыму // Матеріали міжнародної археологічної конференції «Етнічна історія та культура населення степу та лісостепу Євразії (від кам'яного віку по ранне середньовіччя)», Дніпропетровськ, 1999. – С. 78-83.
15. *Motuzaitė-Matuzevičiute G., Telizhenko S., Jones Martin K.* The earliest evidence of domesticated wheat in the Crimea at Chalcolithic Ardich Burun // JFA, vol. 38. no. 2, 2013. – P. 120-128.

С.А. Телиженко, Е.Ю. Яниш

ПОСЕЛЕНИЯ ЭПОХИ СРЕДНЕЙ-ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ АЛУШТИНСКОГО РЕГИОНА

Статья вводит в научный оборот материалы двух памятников эпохи средней и поздней бронзы – Алигор и Чангарынын Дереси, которые исследовались на территории Алуштинского региона. Местонахождение Алигор, судя по характерным особенностям артефактов (керамики и отдельных категорий кремневого инвентаря), соотносится с памятниками эпохи средней бронзы, расположенными в восточной и юго-восточной частях Крымского полуострова. Поселение Чангарынын Дереси представляет собой памятник переходного периода – от финальной бронзы к раннему железному веку.

S. Telizhenko, E. Yanish

THE SETTLEMENTS OF MIDDLE BRONZE LATE BRONZE AGE OF THE ALUSHTA REGION

This publication analyzes the materials of the Middle Bronze - Late Bronze Age settlements Aligor and Changarynyn Deresi (Southern coast of Crimea). According to the characteristic features of artifacts (pottery and some flints tools) Aligor site correlated with the Middle Bronze Age sites of the, eastern and south-eastern parts of the Crimean peninsula. Changa-rynyn Deresi is a settlement of the transition period - from the Final Bronze Age to the Early Iron Age.